

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

ULUSLARARASI ■ ■
Hz. ÖMER
S E M P O Z Y U M U

Editör
Ali AKSU

2. Cilt

SİVAS/2018

HZ. ÖMER'İN RÂŞİD HALİFELERLE İLİŞKİLERİNE DAİR BAZI MÛLÂHAZALAR

*Ahmet GÜZEL**

ÖZET

Çalışmamız; kendisine konu olarak; Hz. Peygamber Dönemi'nde Hz. Ömer'in İcra Ettiği Görevler, Hz. Ebu Bekir'in Halifeliği Dönemi'nde Hz. Ömer'in İdarî Görevleri, Hz. Ömer'in halifeliğinde Hz. Osman ve Hz. Ali ile İdarî İlişkilerini almıştır. Konunun seçilmesindeki sürecin detaylandırılması, bize şu sonuçları sunmuştur. Hz. Peygamber'in veziri –yardımcısı- hükmünde olan Hz. Ömer, Hz. Peygamber döneminde kadılık, Beytülmal muhafızlığı ve vahiy kâtipliği yapmıştır. O, Hz. Ebu Bekir'in de veziri olarak nitelendirilmiş, Halife, Medine'den ayrıldığında veya hastalığında kendisine Hz. Ömer vekâlet etmiş, Hz. Ebu Bekir'in şûra heyetinde yer almış; ona özel müşavirlik yapmıştır. Ridde Olayları, Kur'ân'ın mushaf hâline getirilmesi, Halifenin, Tuleyha b. Huveylid üzerine bizzat yürümesi, Hz. Ebu Bekir'e Beytülmalden maaş bağlanması konularında Hz. Ömer görüşüne başvurulmuş bir kişidir. O, Ridde olaylarında âsilerin dağıtılmasını sağlayanlar arasında bulunmuş, Medine'deki kazâ işlerini yürütmüş, hac emiri olarak görevlendirilmiş, Hz. Ebu Bekir namaza çıkamayacak derecede hastalanınca imamlık görevini yapmış, Halife'nin cenaze namazını kıldırması; onu kabre koyan kişiler arasında yer almıştır. Hz. Ebu Bekir vefat ettiği gün, Mescid-i Nebevî'de biat alan Hz. Ömer'in vezirliğini Hz. Osman ve Hz. Ali yapmışlardır. Hz. Ömer'in yönetiminde kendisine özel müşavirlik yapanlar arasında Hz. Osman ve Hz. Ali de vardı. Resmî kayıtların defterlerini tedvin etmek hususunda da onların görüşlerine başvurmuştur. Hz. Ömer zamanında hicrî takvimin ihdasına dair öneri Hz. Ali tarafından yapılmış ve kabul edilmiştir. Hz. Ömer'e halifelik maaşı Hz. Ali'nin teklifi üzerine tahsis edilmiştir. İşte bu karşılıklı mikro ilişkileri tarih biliminin yorumlayıcı ışığında analiz etmek çalışmamızın temel amacını oluşturmaktadır. Tüm yukarıdaki konuya dair analizler açısından bakıldığında çalışmamızın, Hulefâ-yi Râşidîn dönemi halifeler arası ilişkiler ve tarihsel sosyolojik bir inceleme ile sınırlandırıldığı görü-

* Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Tarih Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi.

lecektir. Çalışmamız dokümantasyon tarama metoduna göre yürütülmüş, verilerin analizine ve veri güvenilirliğinin korunmasına önem verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir, Hz. Osman, Hz. Ali, Hulefâ-yi Râşidîn

GİRİŞ

Hulefâ-yi Râşidîn devri, Hz. Peygamber'in hayatında parlayan ışığın sönmeksizin sonraki halifelerin düşünce ve fiilleri üzerinde ışımaya devam ettiği bir devirdir.¹ "Benim ve Râşid halifelerimin sünnetine sımsıkı sarılın"² hadisi de, Peygambersiz hayata intibak sağlama konusunda Hz. Peygamber'in ümmetine gösterdiği bir adres konumundadır. Bu sebeple Hz. Peygamber'in ve Râşid Halifeler'in gerek beşerî münasebetlerinde gerekse siyasî ilişkilerinde izledikleri yöntemlerin bilinmesine ihtiyaç vardır. Râşid Halifeler'in beşerî ve siyasî anlamda birbirleriyle ilişkilerini, birbirlerine verdikleri destekleri incelemenin mezkûr ihtiyaca cevap verebileceği kanaatindeyiz.

Râşid Halifeler'in içerisinde Hz. Ömer'in halifelik yaptığı dönem, İslâm devletinin yükselme sürecine girdiği bir dönemdir. Devletin birlik beraberliğini sağlayan Hz. Ebu Bekir'den sonra yönetime gelen Hz. Ömer, fetih hareketleriyle birlikte gerek teşkilatlanma, gerek kurumsallaşma anlamında önemli icraatlar gerçekleştirmiştir. Bu başarısında başta Hz. Peygamber'in eğitiminden geçmiş olmasının, sonra selefi Hz. Ebu Bekir döneminde kazandığı deneyimlerin tesiri olmuştur. Bununla birlikte Hz. Osman ve Hz. Ali gibi sahâbenin ileri gelen iki seçkin şahsiyetinin de desteğini görmüştür. İşte bu sebeple çalışmamızda önce Hz. Ömer'in Hz. Peygamber ve Hz. Ebu Bekir zamanında icra ettiği belli başlı görevleri, sonra diğer halifelerle ilişki şeklini incelemeyi konu edindik.

1.Hz. Peygamber Dönemi'nde Hz. Ömer'in İcra Ettiği Belli Başlı Görevler

Hz. Ömer, Dördüncü Ficâr savaşından dört yıl kadar önce, Fil Hadisesinden 13 yıl sonra Mekke'de doğmuştur.³ Bî'setin 6 / milâdî 616 yılında Müslü-

¹ K. Philip K. Hitti, *Siyâsî-Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, (İstanbul: 1989), 1, 212.

² Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'âs es-Sicistânî, *es-Sünen*, (Mısır: 1950), "Sünnet", 6; Ebû İsa Muhammed b. İshâ et-Tirmîzî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, (Mısır: 1937), "İlim", 16; İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvinî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, (Mısır: 1954), "Mukaddime", 6; Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed, *"el-Müsned"*, (İstanbul: 1992), 4, 126.

³ Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, (Beyrut: 1975), 3, 269; Halife b. Hayyât el-Asferî, *Târîhu Halife b. Hayyât, (Rivâyetü Bakıyy b. Hâlid)*, nşr. Süheyl Zekkâr, (Beyrut: 1993), 109. Ta-

man olana⁴ kadar, İslâmiyet'e ve Hz. Peygamber'e cephe almış, hatta kabilesi içerisinde İslâm'a giren kişilere eziyet etmiştir. Hz. Peygamber'in onun Müslüman olmasını çok arzuladığına ve bu hususta dua ettiğine dair rivayetler mevcuttur.⁵ Bi'setin 6. yılı Zilhicce ayında 26 yaşında Müslüman olduktan sonra İslâmiyet'e girdiğini alenen tüm Mekke'ye duyurmuş, akabinde Müslümanlarla birlikte ilk defa Kâ'be'de cemaat hâlinde namaz kılınmıştır.⁶ Abdullah b. Mes'ûd onun İslâmiyet'e girişini şu şekilde yorumlamıştır: "Ömer'in Müslüman olması fetih, hicreti zafer, icraatları / yöneticiliği rahatlık oldu."⁷

Hz. Ömer'in İslâmiyet'e girişinden hicretine kadar ki hayatı hakkında kayda değer bilgiler bulunmamaktadır. O, hicrete arkadaşlarından, aile fertlerinden ve akrabalarından oluşan 20 kişilik bir grupla katılmış ve Kubâ'ya yerleşmiştir. Hicret sonrasında Hz. Peygamber kadınlardan kendisi adına biat alması için onu görevlendirmiştir.⁸

Hilâfeti döneminde İslâm medeniyetini zirveye taşıma konusunda önemli icraatlara imza atan Hz. Ömer'in bu başarısının alt yapısını özellikle Hz. Peygamber'in Medine'deki hayatında Hz. Peygamber'le hemhâl olması oluşturmuştur. O, ömrünü Hz. Peygamber'in davasına adanmış bir kişi olarak bütün kalbiyle O'na bağlanmış, O'nun en samimi dostlarından biri olma şerefine erişmiştir. 3/625 yılında kızı Hz. Hafsa ile Hz. Peygamber'in evlenmesi, aralarındaki bu dostluğu pekiştirmiştir. "Hak ile batılın arasını ayıran" anlamına gelen "Fâruk" lâkabını ona Hz. Peygamber'in verdiği, Ehl-i Kitab'ın da onu böyle andığı nakledilmektedir.⁹

Hicretten sonra Hz. Ömer Kubâ'da ikamet etmeye devam etmiş, sık sık Medine'ye Hz. Peygamber'e gitmiş, kendisi müsait olmadığı zaman İtbân b.

berî, sadece "Ficâr Harbinden 4 yıl önce doğduğu" rivayetini nakletmiştir. Bkz. Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, (Beirut: 2008), 4, 197.

⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3, 269.

⁵ Hz. Peygamber'in: "Allah'ım bu dini Ömer b. el-Hattâb veya Amr b. Hişâm'la kuvvetlendir" buyurduğu nakledilir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, "Müsned", 1, 456; Muhammed b. İshâk b. Yessar, *Sîretü İbn İshâk*, thk. Muhammed Hamidullah, (Konya: 1981), 165; Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (Mısır: 1936), 1, 345; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3, 265, 269-270; Ahmet Önkal, *Rasûlüllah'ın İslâm'a Davet Metodu*, (Konya: 1983), 220.

⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih*, (Kahire: 1958), Fedâilü Ashâbi'n-Nebî, 3; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1, 342, 345, 348-350; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3, 269-270; İzzüddîn Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, thk. Alî Şîrî, (Beirut: 1989), 1, 502.

⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3, 270.

⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2, 115; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 8, 7; Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Menâkıb-u Emîri'l-Mü'minîn Ömer b. el-Hattâb*, thk. Zeyneb İbrahim Kârût, (Beirut: 1982), 20; Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kureyşî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Alî Şîrî, (b.y.y: 1988), 3, 230.

⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3, 270-271; 7, 150; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4, 195; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7, 150.

Mâlik adlı arkadaşını göndermiş yeni gelen vahiylerden ve gelişmelerden haberdar olmuştur.¹⁰ Medine’de kaldığı evi de ona Hz. Peygamber tahsis etmiştir.¹¹ Hz. Ömer, umre için Hz. Peygamber’den izin istediğinde Hz. Peygamber ona: “Ey kardeşim, duanda bizi de unutma” demiştir.¹² İştirak ettiği seriyelerin dışında, onun âdeta Resûlullah’ın gölgesi mesabesinde olduğunu söyleyebiliriz. Hz. Osman, Hz. Ali gibi seçkin sahâbîlerin mazeretleri sebebiyle bazı gazvelere katılamadıklarını kaynaklar bize naklederlerken, Hz. Ömer’in Hz. Peygamber’in bütün gazvelerine, bazısında komutanlık yaptığı birçok seriyeye iştirak ettiğini belirtirler.¹³

O, Bedir Gazvesi’nden (2/624) sonra esirlere uygulanacak muamele hakkında sahâbeyle istişare eden Hz. Peygamber’e, esirlerin istisnasız öldürülmelerini teklif etmiş, Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekir’in görüşünü tatbikata koymuştu.¹⁴ Gelen âyet¹⁵ Hz. Ömer’in görüşünün isabetli olduğunu açıklamıştır.

Uhud Gazvesi’nden (3/625) sonra Kureys reisi Ebu Süfyân; Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer’in yaşayıp yaşamadıklarını öğrenmek için onlara seslendiği, cevap alamayınca öldüklerini düşünüp sevindiği zaman, dayanmayıp ona cevap veren ve Ebu Süfyân’ın bir yıl sonra tekrar savaşa teklifini Hz. Peygamber’in emriyle ona söyleyen de Hz. Ömer olmuştur.¹⁶

O, Hendek Gazvesi’nde (5/627) hendeğin kazılmasında görev almış, nöbet tutmuş ve gelişmeleri yakından izlemiş; hatta Benî Kureyza’nın antlaşmayı bozduğunu Hz. Peygamber’e bizzat haber vermiştir.¹⁷

Benû Müstalık Gazvesi’nde (5/627) Ensâr ile Muhâcîrînin arasına fitne sokup aralarını bozmak isteyen münafıkların reisi Abdullah b. Übeyy b. Selûl’ün boynunu vurmaya Hz. Peygamber’e teklif eden Hz. Ömer’e, Hz. Peygamber izin vermemiştir.¹⁸

¹⁰ Buhârî, “İlim”, 27; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, 1, 474-476.

¹¹ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, 3, 272.

¹² İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, 3, 272.

¹³ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, 3, 272.

¹⁴ Ebü’l-Huseyn Müslim b. Haccâc, *Sahîhu Müslim*, (Mısır: 1955), “Cihâd”, 58.

¹⁵ “Yeryüzünde ağır basıncaya (küfrün belini kırıncaya) kadar, hiçbir peygambere esirleri bulunması yaraşmaz. Siz geçici dünya malını istiyorsunuz, hâlbuki Allah (sizin için) ahireti istiyor. Allah güçlüdür, hikmet sahibidir. Allah tarafından önceden verilmiş bir hüküm olmasaydı, aldığımız fideden ötürü size mutlaka büyük bir azap dokunurdu.” (el-Enfâl 8/ 67-68).

¹⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, 3, 99-100; İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, 2, 48; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, 1, 556; Ahmet Cevdet Paşa, *Hatemü’l-Enbiya*, (İstanbul: 1977), 227-228; Mustafa Fayda, *Hulefâ-yi Râşidîn Devri*, (İstanbul: 2014), 62.

¹⁷ İbrahim Sarıçam, *Hz. Ömer*, (Ankara: 2012), 47.

¹⁸ Buhârî, “Menâküb”, 8; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, 3, 303.

Hudeybiye Müsâlâhası'nda (6/628) gerek Müsâlâha öncesi Mekke'ye elçi olarak gönderilmek istenmesi¹⁹, gerekse Müsâlâha'nın şartlarını görünce Hz. Peygamber'le girdiği diyalog²⁰ bağlamında onun aktif rol aldığını görürüz.

Hayber'in Fethi'nde (7/628) Hz. Peygamber sancağı Hz. Ali'ye vermeden önce Hz. Ömer'e vermiş, ancak Hz. Ömer fethi gerçekleştirememiştir.²¹

Hz. Peygamber onu Türebe Seriyyesi²² olarak bilinen 7/628 yılında Hevâzin kabilesine gönderilen Hz. Ali'nin komutanlığında gerçekleştirilen seriyeye takviye amacıyla 30 kişilik süvari birliğinin komutanı olarak görevlendirmiştir.²³

Mekke'nin Fethi'nde (8/630) İslâm ordusunun şehre girmesinden önce Hz. Peygamber'le görüşmeye gelen Kureyş reisi Ebu Süfyân'a karşı takındığı tavırla dikkati çekmiştir.²⁴ Fetihden sonra Hz. Peygamber erkeklerin biatini kendisi almış, Kureyşli kadınların biatini almayı Hz. Ömer'e tevdi etmiştir. Hakeza Kâ'be'deki resimleri de o, imha etmiştir.²⁵

Huneyn Gazvesi'nde (8/630), Muhâcirlerin bayraklarından birini taşımış; savaşın başlangıcındaki bozgun sırasında Hz. Peygamber'in yanından ayrılmamıştır.²⁶

Tebuk Gazvesi (9/630) öncesinde ordunun teçhizi için yardım talebinde bulunulması üzerine Hz. Ömer malının yarısını bağışlamıştır.²⁷

Hz. Peygamber'in "Allah, hakkı Ömer'in dili ve kalbi üzere kıldı"²⁸, "Benden önceki ümmetlerin ilim verilen kimseleri vardı. Bu ümmetin içerisinde kendisine ilim verilen kimse ise Ömer'dir"²⁹, *Allah'ın emirleri konusunda ümmetimin en güçlüsü Ömer'dir. Ey Ömer, şeytan senden korkar!... Ey Allah'ım! Ömer'in kalbinden haset ve hastalıkları çıkarıp yerine imanı yerleştir*³⁰ sözleriyle

¹⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 2, 97; Kâdi Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, thk. Muhibbuddin el-Hatîb, (Beyrut: 1987), 105 (2. dipnot); İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 1, 575; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 4, 191; Muhammed Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtibu'l-İdâriyye*, çev. Ahmet Özel, (İstanbul: 1990), 1, 270.

²⁰ Buhârî "Megazî", 35; Fayda, *Hulefâ-yi Râşidîn Devri*, 66.

²¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3, 272.

²² Halife b. Hayyât, *Târîhu Halîfe*, 46; Mustafa Fayda, "Ömer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 34, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 2007), 44-51. Geniş bilgi için bkz. İsmail Yiğit, "Türebe Seriyyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 41, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 2012), 466-467.

²³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3, 272; Fayda, "Ömer", 34, 44.

²⁴ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 4, 45-46; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 1, 613.

²⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 2, 142; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 1, 619.

²⁶ Fayda, *Hulefâ-yi Râşidîn Devri*, 67.

²⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, sad. Ali Arslan, (İstanbul: 1980), 1, 206; Kettânî, *et-Terâtibu'l-İdâriyye*, 2, 309; Fayda, *Hulefâ-yi Râşidîn Devri*, 68.

²⁸ Tirmûzî, "Menâkıb", 18.

²⁹ Buhârî, "Fedâilü'l-sahâbe", 6.

³⁰ Müslim, "İmân", 69; Ahmed b. Hanbel, "Müsned", 4, 336.

tezkiye ettiği Hz. Ömer, sağlığında cennetle müjdelenen 10 kişiden biridir.³¹ Hz. Peygamber'in vahiy kâtipleri arasında onun da isminin geçtiği,³² Hz. Peygamber'in devamlı surette istişare ettiği, onun bazı görüş ve düşüncelerinin âyetlerle teyit edildiği ve bu âyetlere "Muvâfakât-ı Ömer" ismi verildiği³³ söylenmektedir. O, Hz. Ebu Bekir ile birlikte "şeyhain" diye anılmış ve bazı fakih sahâbîler onların ittifak ettikleri hususları diğer sahâbîlerin görüşlerine tercih etmişlerdir.³⁴

Hz. Peygamber'in Hz. Ümmü Seleme'ye evlilik teklifini, Hz. Ebu Bekir'le birlikte Hz. Ömer iletmışlerdir.³⁵ İfk Hadisesinde Hz. Peygamber konuyla ilgili sahâbe arasında istişare ettiği zaman Hz. Ömer: "bu dedikodular münafıkların iftirasından başka bir şey değildir" diyerek Hz. Aişe'yi tezkiye etmiştir.³⁶

Hz. Peygamber'in hastalığı ağırlaştığında, sahâbenin ileri gelenleri ziyarete gelmişlerdi. Hz. Peygamber, ileri de ümmetinin bazı konularda ihtilâf edip anlaşmazlığa düşmelerini önlemek için, bir şeyler yazdırmak düşüncesiyle kâğıt-kalem istedi. Bir sahâbî, Peygamber'in isteğini yerine getirmek için dışarı çıkarken, Hz. Ömer: "Hz. Peygamber bu sözü hastalığının şiddetinden dolayı söylüyor. O, bize Kur'ân'ı bıraktı. Kur'ân'a sıkıca bağlanan bir ümmet zaten sapmaz" deyince, aralarında bir tartışma başladı, Hz. Peygamber gürlütüyü duyunca, onları yanından çıkarttı.³⁷ Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber dönemindeki hayatıyla ilgili Şîa'nın üzerinde ısrarla durduğu ve Hz. Ali'nin hilâfet hakkının gasp edilmesi bağlamında kullandıkları iddialarından biri olan Kırtâs Hadisesinde etkin rol oynadığı iddia ediliyorsa da, iddiaların doğruluk değeri izaha muhtaç görünmektedir. Nitekim bu konuda Şiblî Numânî, konuyla ilgili rivayetlerin analizini yaparak konuyla ilgili makul tespitlerde bulunmuştur.³⁸

Hz. Peygamber'in vefat haberi Hz. Ebu Bekir'e ulaştığında vakit geçirmeden Hz. Peygamber'in vefat ettiği Hz. Aişe'nin evine geldi. Hz. Peygamber'in üzerindeki örtüyü kaldırıp na'sına baktı, yüzünden öptü: "sağlığında

³¹ Ebû Dâvûd, "Sünnet", 9; Tirmîzî, "Menâkıb", 25; Ahmed b. Hanbel, "Müsned", 1, 193.

³² Kettânî, *et-Terâtibü'l-İdâriyye*, 1, 200-201.

³³ Bu âyetlerden bazıları şunlardır: el-Bakara 2/97-98, 125, 187, 219, 219; en-Nisa 4/43, 65; el-Maide 5/90-91; el-Enfâl 8/67-68; et-Tevbe 9/84; en-Nûr 24/16, 58; el-Ahzâb 33/53; el-Vâkıa 56/39-40; et-Tahrîm 66/1-3. Konuyla ilgili geniş izah için bkz. Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, 56-58.

³⁴ Fayda, "Ömer", 34, 46.

³⁵ İbn İshâk, *Siretü İbn İshâk*, 242; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 8, 88.

³⁶ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 3, 312; Ebû Zeyd Ömer İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medineti'l-Münevvera*, thk. A. Muhammed-Y. Sadedîn Beyan, (Beyrut: 1996), 1, 190-191.

³⁷ Buhârî, "İlim", 39; Ebû Ali Fazl b. Hasen et-Tabersî, *İ'lâmu'l-Verâ bi E'lâmi'l-Hüdâ*, (Beyrut: 1979), 141.

³⁸ Geniş analiz ve izahlar için bkz. Şiblî Numanî, *Büttün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdâresi*, (el-Faruk), çev. Talip Yaşar Alp, (İstanbul: 1975), 1, 100-105.

nasıl temiz ve güzelsen, ölümünde de öylesin” dedi. Hz. Ömer, Hz. Peygamber’in vefatını öğrendiği zaman diğer sahâbeden farklı tepki verdi. O vefat haberini alınca: “Hz. Peygamber ölmemiştir. Kim onun öldüğünü söylerse boynunu vururum” diyerek sert tepki gösterdi. Bunun üzerine Hz. Abbâs ve Muğîre b. Şu’be, ona Hz. Peygamber’in de bir insan olduğunu, O’nun da vefat edeceğini söylediler. Hz. Ömer, ısrarla: “Hayır! O, ölmemiştir” diyerek karşılık verdi.³⁹ Hz. Ebu Bekir: “Ey Ömer! Sus,” diyerek “Sen ölücüsün, onlar da ölücüdür...”⁴⁰ meâlindeki âyeti, akabinde Âli İmran sûresinin 144. âyetini okudu. Bu âyeti okuduktan sonra Hz. Ebu Bekir: “Kim Muhammed (SAV)’e ibadet ediyorsa o ölmüştür. Kim de Allah’a ibadet ediyorsa O, ölmez,” dedi.⁴¹ Hz. Ömer’in bu tavrıyla ilgili farklı kanaatler olmakla beraber, onun o hassas zamanda bir devlet boşluğu oluşmaması için -siyaset gereği- bu şekilde bir tutum izlediğini belirtelim.

Hz. Ömer, “Sana vâiz olarak ölüm yeter ey Ömer!” ifadesini mührüne kazıtmış, kendisini malıyla ve canıyla Hz. Peygamber’in yoluna adamıştır.⁴² O: “Ben Hz. Peygamber’in arkadaşıydım. Vefatına kadar benden hep memnun kaldı” demiş,⁴³ samimi bir bağlısı olduğu Hz. Peygamber’in yolundan hiçbir zaman sapmamış, O’nun yaşantısını kendisine örnek edinmiştir. Hz. Peygamber döneminde edindiği bilgi ve birikimlerini şahsi zekâ ve istidadıyla taçlandıran Hz. Ömer’in, ilerideki başarılarında şüphesiz bu yaşantı tarzının etkileri olmuştur.

Kaynaklar Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer’in, Hz. Peygamber’in veziri hükmünde olduğunu naklederler.⁴⁴ Kettânî, Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Mes’ûd, Übeyy b. Ka’b, Zeyd b. Sâbit, Ebu Mûsâ el-Eş’ârî olmak üzere altı kişinin Rasûlullah zamanında kadılık yaptığını zikreder.⁴⁵ Muhammed Hamidullah da, Rasûlullah’ın Hz. Ömer’i Beytülmal muhafızı olarak vazifelendirdiğini ve kendisine uygun bir maaş bağladığını⁴⁶ belirtmiştir.

³⁹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, 2, 9-10; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, 5, 263; Ahmet Cevdet Paşa, *Hatemü’l-Enbiya*, 471.

⁴⁰ (ez-Zümer 39/30).

⁴¹ İbn Hişâm, *es-Siretü’n-Nebeviyye*, 4, 306; İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, 2, 267; Kâdi Ebû Bekir b. Arabî, *el-Avâsım mine’l-Kavâsım*, thk. Muhibbuddin el-Hatîb, (Kahire: 1399), 42; Ahmet Cevdet Paşa, *Hatemü’l-Enbiya*, 471-472.

⁴² Fayda, “Ömer”, 34, 46.

⁴³ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, 3, 355.

⁴⁴ Kettânî, *et-Terâtibu’l-İdâriyye*, 1, 95; Muhammed Hüseyin Heykel, *Osmân b. Affân Beyne’l-Hilâfe ve’l-Mülk*, (Kahire: 1968), 52; Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, 1, 240; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, (İstanbul: 1990), 2, 892; Yusuf Ziya Kavakçı, *Hisbe Teşkilâtı*, (Ankara: 1975), 3.

⁴⁵ Kettânî, *et-Terâtibu’l-İdâriyye*, 1, 138-139.

⁴⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2, 914.

Rasûlullah'ın kâtibi Übeyy b. Ka'b'tu. Übeyy olmadığı zaman Zeyd b. Sâbit bu görevi yerine getiriyordu. Bu ikisi vahiyleri yazdıkları gibi, yazışmaları da yapıyorlardı.⁴⁷ Ömer b. el-Hattâb, Osman b. Affân, Ali b. Ebî Tâlib, Zeyd b. Sâbit, Muâviye b. Ebî Süfyân, Muğîre b. Şû'be ve Saîd b. el-Âs, Rasûlullah'a vahiy kâtipliği yapmalarının yanı sıra, emirlere gönderdiği mektupları da yazıyorlardı.⁴⁸

2.Hz. Ebu Bekir'in Halifeliği Döneminde Hz. Ömer'in İdarî Görevleri

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Benî Sâide Sakîfesi'nde Ensâr'ın halife seçmek amacıyla toplandığını öğrenen Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir ve Ebu Ubeyde b. el-Cerrâh'la toplantı yerine gitmiş ve yapılan müzakerelerden sonra Hz. Ebu Bekir halife seçilmiştir. Onun halife seçilmesinde Hz. Ömer etkin rol oynamıştır.⁴⁹ Şöyle ki Ensâr aralarından Sa'd b. Ubâde'yi halife seçmek üzereyken Hz. Ebu Bekir, Ebu Ubeyde b. el-Cerrâh ve Hz. Ömer'in Benî Sâide Sakîfesi'ne intikaliyle seçimin seyri değişmiş, Hz. Ömer'in burada girişimleri de ciddi manada etkili olmuştur.⁵⁰

Benû Saîde Sakîfesi'nde gelişen ve Hz. Ebu Bekir'in halife seçilmesiyle sonuçlanan hâdise, sahâbenin Peygambersiz hayata intibakını sağlayan bir imtihan olmuş,⁵¹ sahâbe bu imtihanı başarıyla atlatmıştır. Ancak yeni Halife'yi bekleyen ciddi problemler vardı. Her şeyden önce zekât vermeyi reddeden ve peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan kişilerin oluşturdukları Ridde

⁴⁷ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ el-Belâzûrî, *Ensâbü'l-Eşraf*, thk. Muhammed Hamidullah, (Mısır: 1959), 1, 531.

⁴⁸ Hasan İbrahim Hasan – Ali İbrahim Hasan, *en-Nüzûmü'l-İslâmiyye*, (Kahire: 1970), 156; Ebû Zeyd eş-Şelebî, *Hulefâ-yi Râşidîn*, (Beirut: 1993), 212; Kavakçı, *Hisbe Teşkilâtı*, 3.

⁴⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 4, 311; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 2, 268-269; Müellifi Meçhul, *el-İmâme ve's-Siyâse*, (Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe'ye atfedilen ancak ona ait olmayan müellifi meçhul eser), thk. Taha Muhammed ez-Zeynî, (Mısır: 1968), 1, 12-16; İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, 43-45; Tabersî, *İ'lâmu'l-Verâ*, 144; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 2, 10-11; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 5, 267-269; Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bâri*, thk. Muhibbuddin el-Hâtib - M. Fuad Abdülbaki, (by. ve bt. y.), 7, 31-32; Muhyiddin en-Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî alâ Sahîhi Müslim*, (Mısır: 1306), 6, 88-89; Seyyid Muhammed Kâzım el-Kazvinî, *Aliyyün mine'l-Mehdî ile'l-Lâhdî*, (Beirut: b.t.y.), 392; Mehmet Şimşir, "Râşid Halifeler Döneminde İdare Sistemi ve Dîvân Teşkilatı", *İSTEM Dergisi*, yıl:3, Sayı:6, (Konya: 2005), 268.

⁵⁰ Seçim aşamasında Hz. Ebû Bekir'le Hz. Ömer arasında şu diyalogun geçtiği nakledilir:

Hz. Ebû Bekir: "Uzat elini de sana biat edeyim."

Ömer: "Sen benden daha faziletlisin."

Ebû Bekir: "Ama sen benden daha kuvvetlisin."

Ömer: "Faziletinle beraber gücüm seninledir."

Bu diyalogdan sonra Hz. Ömer Hz. Ebû Bekir'e biat etti. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3, 211.

⁵¹ Ahmet Akbulut, *Sahabe Deveri Siyasî Hadiselerinin Kelâmî Problemlere Etkileri*, (İstanbul: 1992), 83.

hareketlerinin, kökünden çözülmesi gerekiyordu. Bu kaotik ortamda Halife'nin ümmetin birlik beraberliğini tesis etmek için işinin ehli kişilerden oluşan bir kadroya ihtiyacı vardı.

Bu noktada Hz. Ebu Bekir'in sağ kolu mesabesinde bir kişi olan Hz. Ömer, kadronun en önemli üyesi oldu. Her ne kadar vezir kelimesi ilk kez, Abbasîlerin ilk halifesi Ebü'l-Abbâs es-Seffâh'ın (ö. 136/754) veziri Ebu Seleme el-Hallâl için kullanılmışsa da,⁵² icra ettiği görevler açısından Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir'in veziri hükmündeydi;⁵³ en büyük destekçisi, neredeyse siyâsî ortağı olarak değerlendirilebilecek bir yardımcısıydı.⁵⁴

Bu kanaati oluşturan, önemli örnekler mevcuttur. Hz. Ebu Bekir, halifeliği döneminde Talha'ya bir parça arazi vermişti. Şahitler arasına Ömer b. el-Hattâb'ı da yazdı. Talha, senedi mühürletmek için Hz. Ömer'e götürdü. Hz. Ömer senedi mühürlemeyince öfkelenerek Hz. Ebu Bekir'e geldi: "Vallahi bilmiyorum. Halife sen misin, yoksa Ömer midir?" dedi. Hz. Ebu Bekir: "Halife benim; fakat Ömer dediğin benden başka bir adam değildir. O, ben; ben, o'yum" diyerek karşılık verdi.⁵⁵ Hz. Ebu Bekir, Medine'den ayrıldığında veya hastalığında kendisine Hz. Ömer vekâlet ediyor,⁵⁶ Halife Medine'de olmadığında zaman namazları Hz. Ömer kıldırıyordu.⁵⁷

Bu rivayetlerden anlaşılan fonksiyonu açısından Hz. Ömer; Hz. Ebu Bekir'in "halifenin işlerinin yürütülmesinde kendi görüş, fikir ve içtihadına göre serbestçe hareket eden vezirlik türüdür", şeklinde tanımlanan Tefvizî vezirlik görevini icra etmiştir. Bu bağlamda vezirin naipliği daha çok, devlet işlerinin yerine getirilmesinde, halifeliğe zarar verecek işlerin dışında kendi kendine hareket etmek şeklindedir.⁵⁸ Bu görev, birden fazla olmaması, yetkilerinin genel ve tam olması, devletin yönetimini bütünüyle üstlenmiş olması yönleriyle günümüzdeki başbakanlığa benzemektedir.⁵⁹

⁵² Ünal Kılıç, "Ebû Seleme el-Hallâl ve Abbasî Devleti'nin Kuruluşundaki Rolü," *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, (Sivas:1999), 527-531.

⁵³ Ebû Zeyd Abdurrahman b. Haldûn, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: 1988), 1, 627; Kettânî, *et-Terâtibu'l-İdâriyye*, 1, 98; Heykel, *Osmân b. Affân Beyne'l-Hilâfe ve'l-Mülk*, 52; Ahmed Cevdet Paşa, *Kısâs-ı Enbiyâ*, 1, 240; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2, 892; Kavakçı, *Hisbe Teşkilâtı*, 3.

⁵⁴ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi*, 2, (İstanbul: 2013), 51.

⁵⁵ Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye ve'l-Vilâyâtü'd-Dîniyye*, çev. Ali Şafak, (İstanbul: 1976), 439. Ayrıca bkz. Alâuddin Ebû Bekir el-Kâsanî, *Bedâiu's-Senâî fi Tertibi's-Şerâî*, (Kahire: 1328), 2, 44-45; Heykel, *Osmân b. Affân Beyne'l-Hilâfe ve'l-Mülk*, 52; Ahmed Cevdet Paşa, *Kısâs-ı Enbiyâ*, 1, 240; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2, 892; Kavakçı, *Hisbe Teşkilâtı*, 3.

⁵⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3, 186; Halife b. Hayyât, *Târîhu Halîfe*, 79.

⁵⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3, 186.

⁵⁸ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, 26.

⁵⁹ M. Ziyâuddin Rayyis, *İslâm'da Siyâsî Düşünce Tarihi*, çev. Ahmet Sarıkaya, (İstanbul: b.t.y.), 356.

Hz. Ebu Bekir, sahâbeyle önemli bir konuyu müzakere edeceği zaman sahâbenin arasında Hz. Ömer yoktu. Halife, Uyeyne b. Hısn ve Akra' b. Hâbis'i göndererek Hz. Ömer'i çağırttı ve ondan konuyla ilgili görüşlerini aldı.⁶⁰ Hakeza Üsâme b. Zeyd komutasındaki orduyu sevk eden Halife, ordu komutanı Üsâme'den Hz. Ömer'in yanında kalması için izin istemiştir.⁶¹ Halife'nin Irak üzerine sevk edeceği orduya "Hâlid b. Velîd'in komuta etmesi" teklifini Hz. Ömer yapmıştır.⁶² Bu bilgiler ışığında Hz. Ömer'in Hz. Ebu Bekir'in müşavirliğini yaptığı sonucunu çıkarabiliriz.

Hz. Ebu Bekir döneminde müstakil bir kadılık müessesesi yoktu.⁶³ Vilâyetlerde kaza yetkisini valiler kullanıyor, Halife, ayrıca kadı tayin etmiyordu.⁶⁴ Ancak onun Medine kadılığını Hz. Ömer yapmış,⁶⁵ Hz. Ömer bir yıl bu görevi yürüttüğü hâlde kendisine bir meselenin çözümü için iki kişi dahi gelmemiştir.⁶⁶ Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer'i kadı tayin etmekle beraber, kendisi de bazı hukukî ve cezaî ihtilâfları çözmüştür.⁶⁷ Bu dönemde Hz. Ömer, Medine'deki kazâ işlerinin başında bulunarak tecrübe kazanmış, adalet sahasında gerçekleştirdiği icraatıyla insanlık tarihine geçmiştir. Onun hakkında Hz. Aişe'nin, "Ömer anılınca adalet anılmış olur, adalet anılınca Allah anılmış olur, Allah anılınca da rahmet iner" dediği nakledilir.⁶⁸

Hz. Ebu Bekir devrinde dikkati çeken bazı önemli icraatların altında Hz. Ömer'in imzasını görmekteyiz. Hz. Ömer ve Ebu Ubeyde b. el-Cerrâh, Hz. Ebu Bekir'i çarşıya giderken gördüler. Hz. Ebu Bekir'e: "nereye gittiğini" sordular. Hz. Ebu Bekir: "Ailemin geçimini temin etmek zorundayım" deyince, kendisine maaş bağlanmasını tavsiye ettiler. Mescitte halkla yapılan iş-

⁶⁰ Abdülhâdî, Cemal Muhammed – Muhammed Rif 'at Vefa, *İstihlâf-ü Ebî Bekr*, (Kahire: 1989), 168.

⁶¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 2, 190.

⁶² Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, *Kitâbü'r-Ridde*, (Beyrut: 1990), 218; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 3, 227.

⁶³ Abdülvahhâb en-Neccâr, *el-Hulefâu'r-Râşidîn*, (b.yy.: b.t.y.), 222.

⁶⁴ Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, red. Hakkı Dursun Yıldız, (İstanbul: 1989), 2, 60.

⁶⁵ Tirmizî, "Ahkâm", 1; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3, 184; Halife b. Hayyât, *Târîhu Halife*, 82; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 3, 342; Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdülber el-Kurtûbî, *el-İstihlâf fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Bicavî, (Beyrut: 1992), 3, 1150; İbnü'l-Cevzî, *Menâkib-u Emîri'l-Mü'minîn Ömer b. el-Hattâb*, 52; Alâuddîn Ali el-Muttakî b. Hüsameddîn el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akavâl ve'l-Ef'âl*, (Beyrut: 1970), 5, 643 / 14130; Şelebî, *Hulefâ-yi Râşidîn*, 98; Neccâr, *el-Hulefâu'r-Râşidîn*, 103; Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, 2, 61; Fayda, "Ömer", 34, 45.

⁶⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3, 184; Abduh İbrâhîm es-Sâbir, *Ebû Bekr Sıddîk*, (Bağdat: b.t.y.), 60; Fayda, *Hulefâ-yi Râşidîn Devri*, 330.

⁶⁷ Fahrettin Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı*, (ortaya çıkışı ve işleyişi) (Ankara: 1979), 57.

⁶⁸ Fayda, "Ömer", 34, 47.

tişare neticesinde Hz. Ebu Bekir'e maaş tahsis edildi."69 Ebu Ubeyde'nin ve Hz. Ömer'in girişimleriyle, sahâbeyle yapılan istişare neticesinde Halife'ye, günlük yarım koyun ve yazlık / kışlık kıyafet taksim edildi.70

Hz. Ebu Bekir'in Üsâme ordusunu sevk etmesinin zamanlama açısından uygun olmadığını düşünen sahâbe, bu görüşünü Halife'ye Hz. Ömer aracılığıyla iletmiştir.71

Hz. Ömer, Peygamberlik iddiasında bulunan Müseylimetü'l-Kezzâb ile 11/632 yılında yapılan Yemâme (Akraba) savaşında hafızlardan birçoğunun şehit olması üzerine Halife'ye Kur'ân-ı Kerîm'in cem edilmesi gerektiğini söyledi. Önce temkinli hareket eden Halife, sonra ikna oldu ve Zeyd b. Sâbit'i çağırıp onunla istişare etti. Zeyd de ilk önce Hz. Peygamber'in yapmadığı bir icraatı yapmaktan çekindi. Gerekçeyi öğrenince o da, yapılan uygulamanın isabetli olduğuna kanaat getirdi ve Kur'ân-ı Kerîm'in cem edilmesi için çalışmalarına başladı.72

Peygamberlik iddiasında bulunan Tuleyha b. Huveylid üzerine sevk edilen ordunun başında bizzat gitmeye hazırlanan Halife'yi, Hz. Ali ile birlikte Hz. Ömer, bu teşebbüsünden vazgeçirmiştir. Yapılan istişare sonucunda ordunun komutanlığına Hâlid b. Velîd getirilmiş, Hz. Ebu Bekir de başkentte kalmıştır.73

Hz. Peygamber'in vefatını müteakip meydana gelen ve İslâm toplumunun birlik beraberliğini ciddi anlamda tehlikeye sokan Ridde olaylarında Medine'ye saldırmak isteyen âsilerin dağıtılması için gayret sarf eden kişiler arasında Hz. Ömer de bulunmaktaydı.74

Hz. Peygamber, Müellefe-i Kulûb'a (kalpleri İslâm'a ısındırılmak istenen kimselere) zekât gelirlerinden hisse veriyordu. Ganimetin beşte birinin taksiminde de Hz. Peygamber'in yakınlarına hisse ayrılıyordu. Hz. Ömer, dinin tamamlandığını ve üstün kılındığını söyleyerek Müellefe-i Kulûb'un bu hisselerinin iptal edildiğini söyledi ve ellerindeki belgelerini de yırttı. Mü-

69 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3, 184; Celâleddîn Abdurrahman b. ebî Bekr es-Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, (Kahire: 1964), 78; Ebû Ca'fer Ahmed eş-Şüheyr Muhîbb et-Taberî, *er-Riyâdu'n-Nâdirâ fi menâkibi'l-Aşera*, (Beyrut: 1984), 1, 255-256; Sâbir, *Ebû Bekr Sıddîk*, 40-41.

70 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3, 184. Konuyla ilgili bir rivayet de şöyledir. Hz. Ebû Bekir halife seçildiği zaman kendisine 2500 dirhem maaş tahsis edilmiş; o bunun yetmediğini söyleyince 500 dirhem daha artırmışlardı. Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3, 185.

71 Taberî, *Târîhu'l-Ümmem ve'l-Mülûk*, 3, 226; İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, 45; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 2, 16-17; Apak, *İslâm Tarihi-2-*, 53.

72 Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 3-4; "Tefsir (Tevbe)", 20; Tirmizî, "Tefsir", 10.

73 Mustafa Fayda, "Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı yayımları), 1994, 106.

74 Fayda, "Ebu Bekr", 10, 104.

ellefe-i Kulûb'tan bazı kimseler Halife'ye gelerek olayı anlatıp Hz. Ömer'i şikâyet ettiler. Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer'in tavrının doğru olduğunu söyleyerek onlara tahsisatı kaldırdı. Hâkeza Hz. Peygamber'in yakınlarına ganimetten hisse ayrılması uygulaması da Hz. Ömer'in teklifi ve Halife'nin muvafakati ile iptal edildi.⁷⁵

Hz. Ebu Bekir, (11 / 633) yılı hac mevsiminde hac emirliği görevini Hz. Ömer'e tevdi etmiştir.⁷⁶ Hac emirliği görevi, İslâm ülkesinin muhtelif yerlerinden gelen Müslümanların ibadetlerini sağlıklı bir şekilde yapmalarının yanında, onların sorunlarını öğrenme ve merkeze iletme açısından da önemli bir görevdir. Kanaatimizce Halife'nin bu görevi Hz. Ömer'in uhdesine vermesi rastgele bir tercih değildir.

Hz. Ömer'in Halife'yle ilişkilerinde fikir ayrılığına düştüğü konular da olmuştur. Esasen bu muhalefetin ilki Hz. Peygamber döneminde meydana gelmiştir. Nakledildiğine göre Temîmoğulları'ndan bir heyet Hz. Peygamber'le görüşmek üzere Medine'ye gelmişti. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer de oradaydı. Temîmoğulları'na kimin başkanlık edeceği konusunda Hz. Ebu Bekir bir isim önerdi. Hz. Ömer de başka bir isim söyledi. Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir, kendisine muhalefet ettiği gerekçesiyle ona tepki gösterdi. Hz. Ömer, niyetinin muhalefet etmek olmadığını söyleyince tartışma sona erdi.⁷⁷

Hz. Ebu Bekir kendisine biat etmeyen Hâlid b. Said'i Suriye'ye sevk ettiği birliklerden birinin başına komutan tayin ettiği zaman Hz. Ömer, Halife'ye biat etmeyen bir kişinin komutan yapılmaması gerektiğini söyleyerek itiraz etti. Hz. Ebu Bekir, bu konuda Hz. Ömer'in görüşüne itibar etmedi; kararının arkasında durdu.⁷⁸

Ridde olaylarından biri olan Peygamberlik iddiasında bulunan kişilerle mücadele konusunda sahâbenin tamamı gibi Hz. Ömer de Halife'yle aynı doğrultuda hareket etmiştir. Ancak zekât vermeyi reddedenlerle savaşılması hususunda kararlı olan Hz. Ebu Bekir'e Hz. Ömer'in itirazı olmuştur. O, zekâtın bir ibadet olduğunu, ibadetini yapmayan kişinin dinden çıkmadığını, dolayısıyla "lâilâhe illallah" diyen bir kişiyle savaşmanın caiz olmadığını söylemiş, Halife de, zekât ibadetinin namazla birlikte zikredildiğini belirtmiş ve bu konuda esnek olmanın taviz olacağına, tamamlanmış olan dinin tahri-

⁷⁵ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, 439. Ayrıca bkz. Kâsanî, *Bedâiu's-Senâi*, 2, 44-45; Heykel, *Osmân b. Affân Beyne'l-Hilâfe ve'l-Mülk*, 52; Ahmed Cevdet Paşa, *Kısâs-ı Enbiyâ*, 1, 240; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2, 892; Kavakçı, *Hisbe Teşkilâtı*, 3; Fayda, "Ebû Bekir", 10, 106.

⁷⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3, 187; Halife b. Hayyât, *Târîhu Halife*, 77, 82; Taberî, *Târîhu'l-Ümm ve'l-Mülük*, 3, 386.

⁷⁷ Buhârî, "Tefsir", 1, 2; Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, 60.

⁷⁸ Taberî, *Târîhu'l-Ümm ve'l-Mülük*, 3, 391; Muhammed Âbid el-Câbirî, *İslâm'da Siyasal Akıl*, gev. Vecdi Akyüz, (İstanbul: 1997), 278.

fine sebebiyet vereceğine yönelik gerekçeler ileri sürerek onlarla mücadelede kararlı olduğunu söylemiştir. Hz. Ömer'in başlattığı tartışma, Hz. Ebu Bekir'in açıklamalarından sonra sahâbenin de tereddütlerinin gitmesiyle sona ermiş; zekâtı reddedenlerle birlikte sahâbe topyekûn mücadele etmiştir.⁷⁹ İsyan hareketinin yatıştırılmasından sonra Hz. Ömer, Halife'nin basiretini, ferasetini överek İslâm toplumunun bu sayede büyük bir sorundan kurtulduğunu itiraf etmiştir.⁸⁰

Peygamberlik iddiasında bulunan Mâlik b. Nüveyra hadisesinde, Hz. Ömer, Hâlid b. Velid'in görevden alınmasını ve cezalandırılmasını Hz. Ebu Bekir'e söylemişse de Halife, onun bu isteğini yerine getirmemiştir.⁸¹

Hz. Ebu Bekir 13 yılı Cemâziyelâhir ayının başında (Ağustos 634) hastalanınca ileri gelen birçok sahâbîyle istişare ettiği hâlde⁸², Hz. Ali'yle istişare etmemiştir. Bu husus, onun Hz. Ebu Bekir'e biatteki tutumunun bedelini ödemekte olduğu inancını doğurmaktadır.⁸³

Hz. Ebu Bekir'in fikir teatisinde bulunduğu kişilerden biri Hz. Osman idi. Hz. Osman'a: "Bana Ömer'i anlat", dedi. O: "Sen onu benden daha iyi tanıyorsun", diyerek karşılık verdi. Hz. Ebu Bekir: "Olsun, yine de sen onun hakkındaki düşüncelerini söyle", dedi. Hz. Osman: "O, içi dışından iyi olan, emsalsiz biridir" dedi.⁸⁴

Diğer sahâbîlerle de yaptığı istişareler neticesinde, Hz. Ömer'i kendisinden sonrası için istihlâf etmeye karar verdi ve Hz. Osman'a bir ahit-nâme yazdırdı.⁸⁵ Ahit-nâme'nin halka ilânından sonra, bizzat Hz. Ömer'e devlet yönetimiyle ilgili tavsiyelerde bulundu⁸⁶, cephe komutanlarından biri olan Müsennâ b. Hârîse'ye destek olmasını istedi.⁸⁷ Halife hastalığı süresince

⁷⁹ Vâkıdî, *Kitâbü'r-Ridde*, 52; İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, 46; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 6, 343; Fayda, "Ebu Bekir", 10, 104; Önkâl, *Rasûlüllah'ın İslâm'a Davet Metodu*, 16.

⁸⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 6, 343-344.

⁸¹ Vâkıdî, *Kitâbü'r-Ridde*, 146; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 6, 355.

⁸² Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 3, 419, 428-429.

⁸³ Câbirî, *İslâm'da Siyasal Akıl*, 285.

⁸⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3, 199; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 3, 428-429; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 2, 35.

⁸⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3, 200; Müeellifi Meçhul, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 1, 24; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 3, 428-429; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 2, 79-80; Abdülkerim el-Hatîb, *Ali b. Ebî Tâlib*, (Beyrut: 1975), 176. Mehmet Şimşir, *İlk Dönem İslâm Tarihinde Haberleşme Yöntemleri*, (Konya: 2011), 239. Ahitnâme'nin yazılışıyla ilgili bir başka rivayet şöyledir. Hz. Ebû Bekir, metni Hz. Osman'a yazdırırken, henüz tavsiye edeceği kişinin ismin söylemeden bayılmış, Hz. Osman o ismi "Ömer" olarak yazmıştı. Ebû Bekir kendine gelince metni okumasını istemiş, "Ömer ismini" duyunca Hz. Osman'a isabetli bir iş yaptığını, söylemiştir. Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3, 200.

⁸⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 2, 80.

⁸⁷ Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, 182.

imamlık görevini de Hz. Ömer'e bıraktı. O, Halife'nin hastalığı süresince 15 gün namazları kıldırdı.⁸⁸

Hz. Ebu Bekir, 22 Cemâziyelâhir 13 / 23 Ağustos 634 günü vefat edince, Hz. Ömer Mescid-i Nebevî'de biat aldı;⁸⁹ Hz. Ebu Bekir'in cenaze namazını kıldırdı. Halife; Hz. Ömer, Hz. Osman, Talha b. Ubeydullah ve oğlu Abdurrahman tarafından da kabre konuldu.⁹⁰

Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer "şeyhain" diye anılmış, Kur'ân-ı Kerîm'i ve Sünnet'i çok iyi bildiği için Ebu Bekir'e "şeyhülislâm" unvanının verildiğini söyleyenler de olmuştur.⁹¹ Bazı fakih sahâbîler, Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'in ittifak ettikleri hususları diğer sahâbîlerin görüşlerine tercih etmişlerdir.⁹² Hz. Peygamber Hz. Ebu Bekir'le Hz. Ömer'i kardeş ilân etmiş ve "Cennet efendilerinden ikisine bakmak isteyen, şu iki kişiye baksın" diyerek onları övmüştür.⁹³ Hz. Ömer: "Ben Hz. Peygamber'den sonra Ebu Bekir'le arkadaşlık yaptım. Vefat edinceye kadar hep onu dinledim, ona itaat ettim" demiştir.⁹⁴

3. Halifeliği Döneminde Hz. Ömer'in Hz. Osman ve Hz. Ali ile İlişkileri

Hilâfeti öncesinde Hz. Ömer'in Hz. Osman ve Hz. Ali'yle ilişkileri daha çok beşerî münasebetler çerçevesinde yürümüş; aralarında da herhangi bir sorun olmamıştır. Ancak Hz. Ali, Hz. Ebu Bekir'in halife seçilme sürecinde "bu derece önemli bir konuda kendilerine danışılmadığını" söyleyerek Hz. Ömer'e sitem etmiş, kısa süreli bir kırgınlık dönemi yaşanmıştır. Bu bölümde Hz. Ömer'in halifeliği döneminde Hz. Osman ve Hz. Ali'yle ilişkileri hem beşerî münasebetler, hem de idarî ilişkiler açısından ele alınacaktır.

3.1. Hz. Osman'la İlişkileri

Hz. Osman, gerek Hz. Peygamber döneminde gerekse Hz. Ebu Bekir'in hilâfetinde sahâbe arasında temayüz eden bir kişi olarak dikkati çeker. O, hiçbir zaman kendisini toplumdaki soyutlamamış, sorumluluk almaktan kaçınmamış, kendisine tevdi edilen her görevi hakkıyla yerine getirmiştir. İlk Müslümanlar arasında yer alan Hz. Osman, kavminin kendisine yaptığı iş-

⁸⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3, 202; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 2, 79.

⁸⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3, 207, 274; Halife b. Hayyât, *Târîhu Halîfe*, 80; Müeellifi Meçhul, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 1, 25; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 2, 75; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7, 22.

⁹⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3, 208; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 2, 75-76.

⁹¹ Kettânî, *et-Terâtibu'l-İdâriyye*, 3, 177.

⁹² Fayda, "Ebu Bekir", 10, 106.

⁹³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3, 174-175- 272.

⁹⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3, 355.

kenceler karşısında taviz vermemiş, hem canıyla, hem malıyla kendisini İslâm'a adanmıştır.

Hz. Peygamber'in vahiy kâtiplerinin arasında Hz. Osman'ın ismi de geçmektedir.⁹⁵ Hz. Ömer, Hudeybiye Müsalâhası'nda Hz. Osman'ın Mekkeli müşriklere elçi olarak gönderilmesini bizzat Hz. Peygamber'e teklif etmiş, onu tezkiye etmiş⁹⁶, bir anlamda onun "İslâm Tarihinde İslâm sefirlerinin ilki olmasına"⁹⁷ vesile olmuştur. O, Tebuk Gazvesi'nde ekonomik yönden sıkıntı yaşanan hassas dönemde malî açıdan ciddi manada İslâm ordusuna destek vermiştir. Onun, orduya yardım olarak 300 deve yükü erzak; para olarak da 1000 altın verdiği nakledilir.⁹⁸

Hz. Ebu Bekir döneminde Halife hastalandığı zaman kendisinden sonra halife olacak kişi konusunda sahâbîlerle istişare etmişti. Onun görüşüne başvurduğu kişilerden biri de Hz. Osman idi. Hz. Osman, Halife'nin Hz. Ömer'le ilgili düşüncelerine destek vermiştir. Hz. Ebu Bekir'in Hz. Ömer'i istihlâf ettiğine dair belgeyi Hz. Osman kaleme almıştır.⁹⁹ Bu açıdan bakıldığında onun Hz. Ebu Bekir'in kâtipliğini yaptığı ve Halife'nin müşavirlerinden biri olduğu görülür.

Hz. Osman, Hz. Ömer'in hilâfeti süresince kendisinden devamlı surette istifade ettiği, görüşlerine başvurduğu bir sahâbî olmuş; Halife'nin veziri gibi bir sorumluluk yüklenmiştir.¹⁰⁰ Ya'kûbî (ö. 292/905), Hz. Ömer'in başkentten ayrıldığında vekâleti Hz. Osman'a verdiğini nakleder.¹⁰¹ Ancak bu vekâletin Hz. Ali'ye verildiğiyle ilgili rivayetler de mevcuttur.¹⁰²

Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir'in hilâfetinde Hz. Osman'ın icra ettiği kâtiplik görevinden memnun olmalı ki; kendisi de onu özel kâtibî yapmıştır.¹⁰³

Hz. Ömer'in başarılarının alt yapısını, selefi Hz. Ebu Bekir döneminde olduğu gibi, İslâm'ın en önemli sosyo-politik ilkelerinden birisi olan Şûra sistemi

⁹⁵ Kettâni, *et-Terâtibu'l-İdâriyye*, 1, 199-201.

⁹⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 2, 97; İbnü'l- Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, 105.

⁹⁷ İbnü'l- Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, 105 (2. dipnot).

⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 1, 635; Ahmet Cevdet Paşa, *Kısâs-ı Enbiyâ*, 1, 206.

⁹⁹ Halife b. Hayyât, *Târîhu Halife*, 82; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 2, 79-80; Kettâni, *et-Terâtibu'l-İdâriyye*, 1, 199-201; İsmail Yiğit, "Hz. Osman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 33, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 2007), 438.

¹⁰⁰ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 1, 627.

¹⁰¹ Ahmed b. Ebû Yâ'kûb el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, (Beyrut: b.t.y), 1, 147. Ayrıca bkz. Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2- Hz. Ömer*, (Ankara: 2015), 171.

¹⁰² Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4, 39; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7, 65; Mahmûd Şâkir, *Dört Halife*, çev. Ferit Aydın, (İstanbul: 1994), 238; Fiğlalı, "Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 1989), 2, 372.

¹⁰³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 2, 351; Fayda, *Hulefâ-yı Râşidin Devri*, 335; Murat Akarsu, *Hz. Osman ve Hilâfeti*, (Ankara: 2001), (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış Doktora Tezi), 44.

oluşturmaktadır.¹⁰⁴ Hz. Ömer'in yönetiminde de bütün meseleler müzakere ve oy birliğiyle karara bağlanmışır.¹⁰⁵ Onun Abbâs b. Abdülmuttalib, Abdullah b. Ömer, Osman b. Affân, Abdurrahman b. Avf, Ali b. Ebî Tâlib gibi özel müşavirlerden oluşan danışma kurulu vardı. Hz. Ömer de Hz. Ebu Bekir gibi ileri gelen sahâbîleri taşraya vali tayin etmemiş, onlarla istişare ederek görüşlerinden yararlanmışır.¹⁰⁶ Onun bu tavrının sebebi, diğerlerinin iş konusundaki becerilerinin yanı sıra, Halife'nin onlar üzerindeki kontrolüdür. Yani Halife'nin onlara hesap sorması söz konusudur. Onun "Hâşimoğulları'na görev verme" konusunda temkinli davranmasının altında yatan temel sebep de budur.¹⁰⁷

Kaynaklar Hz. Osman'ın müşavir olarak danışma kurulunda aktif rol aldığına dair bilgiler naklederler. Nihavend Savaşı (21/642) öncesinde Halife sahâbeyi Mescide toplayıp, kendisini Kûfe ile Basra arasındaki bir yere giderek toplayabildiği askerlerle birlikte cepheye gideceğini söylemişti. Sahâbenin konuyla ilgili düşüncelerini sorunca, Hz. Osman bu görüşün isabetli olduğunu belirterek, Yemen ve Şam'dan da asker takviye etmesini önermiştir.¹⁰⁸

Hz. Ömer'in Kudüs'e gitmesi konusundaki yaptığı istişarede Hz. Osman, Halife'ye "Kudüs'e gitmemesinin daha isabetli olacağını; bu şekilde gayri müslimlerin zelil olacaklarını" söylemişse de, Halife onun bu görüşüne riayet etmemiştir.¹⁰⁹

Hicrî 14. senenin Muharrem ayı başında Halife, Medine'de bir ordu teşekkül ettirmişti. Hz. Ömer de Iraklılarla savaşmak için bizzat ordunun başında bulunuyordu. Osman b. Affân ile birlikte sahâbenin ileri gelenlerinden bazı kişileri de yanına almıştı. Fakat yapılan istişare neticesinde Abdurrahman b. Avf'ın görüşü kabul edildi ve ordunun başına Sa'd geçirildi.¹¹⁰

Kaynaklarda "Tâûnu Amvâs" diye meşhur olan ve birçok sahâbînin ölümüne yol açan vebadan (617/638)¹¹¹ sonra Hz. Ömer'in Irak veya Suriye'ye gitme konusunda istişare ettiği kişilerden biri de Hz. Osman idi. O, Halife'nin Şam'a gitmesinin uygun olduğunu söylemiş,¹¹² Mısır fethine izin vermesine ise muhalefet etmiştir.¹¹³

¹⁰⁴ Mustafa Aydın, *İlk Dönem İslâm Toplumu'nun Şekillenışı*, (İstanbul: b.t.y.), 142.

¹⁰⁵ İbnü't-Tiktaka, Muhammed b. Alî b. Tabâtabâ, *el-Fahrî fi'l-Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye*, (Beirut: 1966), 79-81; Mahmûd Şâkir, *Dört Halife*, 238.

¹⁰⁶ Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, 2, 186; Sariçam, Hz. Ömer, 160.

¹⁰⁷ Mahmûd Şâkir, *Dört Halife*, 288; Sariçam, Hz. Ömer, 160; Akarsu, Hz. Osman ve Hilâfeti, 44; Şimşir, "Râşid Halifeler Döneminde İdare Sistemi ve Dîvân Teşkilâtı", 6, 272.

¹⁰⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 2, 180-181.

¹⁰⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7, 65.

¹¹⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7, 65; Mahmûd Şâkir, *Dört Halife*, 238.

¹¹¹ Ahmet Önkal, "Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 1994), 250.

¹¹² Yiğit, "Osman", 33, 438; Apak, *İslâm Tarihi-2-*, 98.

¹¹³ Yiğit, "Osman", 33, 438.

Hz. Ömer döneminde gerçekleştirilen fetihler silsilesinde ciddi anlamda gelirler elde edilince Halife resmî kayıtların defterlerini tedvin etmek konusunu sahâbeyle istişare etmiş,¹¹⁴ Hz. Osman'ın görüşüne de başvurmuş; Hz. Osman: "Herkese yetecek kadar mal var; alanla almayanın karışmasından korkuyorum," diyerek görüşünü belirtmiştir.¹¹⁵ Öte yandan o, Halife'nin fetih edilen arazilerin fâtiler arasında taksim edilmeyip fey olarak sahiplerinin elinde bırakılması görüşünü de desteklemiştir.¹¹⁶

Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in hanımlarını hacca götürmesi için Abdurrahmân b. Avf ve Hz. Osman'ı görevlendirmiştir.¹¹⁷ Halifenin böyle hassas bir görevi Aşere-i Mübeşşereden iki seçkin sahâbîye vermesi kanaatimizce rastgele bir tercih olmamalıdır.

Hz. Ömer, fey gelirlerinin dağıtımında Hz. Osman'a ve Hz. Ali'ye aynı miktarda tahsisat vermiştir.¹¹⁸ Hz. Ömer'in Hz. Osman'la Hz. Ali'yle ilişkilerinde aralarında denge unsurunu gözettiği görülür. Bize göre bu düşüncesinde ikisinin de Kureyş'in seçkin kabilelerine mensup olmalarının etkisi olmalıdır.

Hz. Ömer, Hz. Osman'a Vadilkurâ'nın gelirlerinden önemli bir pay vermiş;¹¹⁹ ancak Hz. Ömer, Halifeliği döneminde ekonomik yönden zorlandığı zamanlarda Hz. Osman gerek kendisinin gerek ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını gidermek üzere şahsî parasından katkı sağlamak istemiş, bu isteğini de Halife'ye bildirmiştir.¹²⁰

Hz. Ömer, yaralyken kendisinden sonra halife olacak kişinin durumu- nu o günün kamuoyu temsilcileri, İslâm'a ilk giren büyük sahâbîleri ve hepsi cennetle müjdelenen Şûra heyetine havale etmişti¹²¹ ki, Hz. Osman da bu heyetin içinde bulunuyordu.¹²² Hz. Ömer, yaralyken Hz. Osman'la görüşmüş ve ona: "Kanaatimce insanlar senin Hz. Peygamber'in damadı olmanı, yaşını, tecrübeni, şerefini bilip takdir ediyor. Şayet benden sonra halife sen olursan

¹¹⁴ Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm, *Kitâbu'l-Harac*, çev. Ali Özek, (İstanbul: 1970), 57; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3, 296; Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, çev. Mustafa Fayda, (Ankara: 1984), 655-662; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 144; Şiblî Numânî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, 2, 110.

¹¹⁵ Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Harac*, 57; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3, 295; Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 655-662; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 143; Neccâr, *el-Hulefâu'r-Râşidîn*, 245, Kavakçı, *Hisbe Teşkilâtı*, 4; Şimşir, "Râşid Halifeler Döneminde İdare Sistemi ve Dîvân Teşkilatı", 275.

¹¹⁶ Yiğit, "Osman", 33, 438.

¹¹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 8, 209; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2, 157; Kettânî, *et-Terâtibu'l-İdâriyye*, 2, 115; Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, 334; Akarsu, *Hz. Osman ve Hilâfeti*, 45.

¹¹⁸ Mâverdî, *Ahkâmü's-Sultâniyye*, 226.

¹¹⁹ Mâverdî, *Ahkâmü's-Sultâniyye*, 226.

¹²⁰ İbn Sa'd, 3, 307; Akarsu, *Hz. Osman ve Hilâfeti*, 44.

¹²¹ Müellifi Meçhul, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 1, 29; Câbirî, *İslâm'da Siyasal Akıl*, 289.

¹²² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3, 61, 340-344; Müellifi Meçhul, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 1, 29.

Ebu Muaytoğullarını / Ümeyyeoğullarını bu halkın başına musallat etme” demişti.¹²³ Hz. Osman’ın halifelîği döneminde Hz. Ömer’in bu uyarısına riayet etmediği görülür. O, “Ebu Bekir ve Ömer mal konusunda kendilerine ve akrabalarına yasak koydular. Ben ise sıla-i rahimi akrabalara yardım olarak değerlendirdim” demiştir.¹²⁴

Hz. Ömer, hayatı süresince Hz. Osman’la herhangi bir sorun yaşamamıştır. Vefat ettiği zaman onu kabre indiren kişiler arasında Hz. Osman da vardı.¹²⁵

Hz. Osman’ın sadece sağlığında değil Halife’nin vefatından sonra da ona sevgi ve saygı hisleriyle dolu olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Osman halifelîği döneminde kendisine arz edilen bir davayı çözmek istemiş, o sırada bir kişi o davayla ilgili Hz. Ömer’in daha önce hüküm verdiğini söylemişti. Halife, Hz. Ömer’in verdiği hüküm üzerine ben hüküm vermem diyerek davayı reddetmiştir.¹²⁶

Hz. Osman’ın, çocuklarından birine “Ömer” ismin vermesinin¹²⁷ de kanaatimizce ona verdiği değerle ilgisi olmalıdır.

3.2. Hz. Ali’yle İlişkileri

Hz. Ali, Benî Sâide Sakîfesî’nde yapılan ve Ebu Bekir’in halife seçilmesiyle sonuçlanan gelişmeler karşısında “Hz. Peygamber’in yakın akrabaları oldukları hâlde halife seçiminde kendilerine danışılmadığını” söyleyerek tepki göstermiş ve Hz. Ebu Bekir’e geç biat etmiştir.¹²⁸ Kanaatimizce onun başta Hz. Fâtıma olmak üzere, akrabalarının tepkilerini yatıştırmak amacına yönelik bu tavrı, İslâm devletinin birlik beraberliğine hâlel getirecek bir hüviyete bürünmemiştir.

Hz. Ebu Bekir’in Hz. Ömer’i istihlâf etmesine Hz. Ali’nin herhangi bir olumsuz tepkisi olmamış, o Hz. Ömer’in halifelîğine ilk biat edenler arasında yer almış; Halife’ye yönetimiyle ilgili birçok konuda desteğini esirgememiştir.¹²⁹ Bu yönüyle bakıldığında onun Halife’nin veziri gibi hareket ettiği görülür.¹³⁰

¹²³ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, 3, 341; Müeellifi Meçhul, *el-İmâme ve’s-Siyâse*, 1, 29; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, 2, 210; Muhibb et-Taberî, *er-Riyâdu’n-Nâdirâ*, 2, 417.

¹²⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, 3, 64.

¹²⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, 3, 368.

¹²⁶ Kettânî, *et-Terâhibü’l-İdâriyye*, 2, 279.

¹²⁷ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, 3, 54; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, 2, 299.

¹²⁸ Müeellifi Meçhul, *el-İmâme ve’s-Siyâse*, 1, 18-22. Konuyla ilgili geniş izahlar için bkz. Câbirî, *İslâm’da Siyasal Akıl*, 278-282; Cem Zorlu, *İslâm’da İlk İktidar Mücadelesi*, (Konya: 2002), 184 vd.; Adnan Demircan, *Ali – Muâviye Kavgası*, (İstanbul: 1996), 39-41; Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak -4- Hz. Ali*, (Ankara: 2015), 32.

¹²⁹ Hatîb, *Ali b. Ebî Tâlib*, 177, 179; Fayda, “Ömer”, 34, 46-47; Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak -4- Hz. Ali*, 33, 41.

¹³⁰ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 1, 627.

Hz. Peygamber'in Tebuk Gazvesi'nde Medine'de yönetici olarak bıraktığı Hz. Ali'ye¹³¹ Hz. Ömer de, Medine dışına çıktığı zamanlarda iki kez vekâlet vermiştir. Nitekim hicrî 14 yılında Iraklıların üzerine sevk edilen ordunun komutanlığını bizzat yapmak isteyen Halife, yerine Medine'de Hz. Ali'yi bırakmıştır. Ne var ki istişare neticesinde Hz. Ömer'in ordunun başında gitmemesine yönelik karar çıkınca Halife Medine'de kalmıştır.¹³² Halife Kudüs'e gittiği zaman da ona Hz. Ali vekâlet etmiştir.¹³³ Taberî (ö. 310/922), Hz. Ömer (17/638) yılında hacca gittiği zaman Hz. Ali'yi Medine'de vekil olarak bıraktığını nakletmektedir.¹³⁴

Yönetiminde dinî ve siyasi konular da dâhil bütün meseleleri müzakere ve rey birliğiyle karara bağlayan Hz. Ömer'in danışma kurulunda bulunan özel müşavirlerinden biri de Hz. Ali idi.¹³⁵ Hz. Ömer, mühim meselelerde Hz. Ali ile daima istişare etmiş, o da fikrini samimiyet ve iyi niyetle söylemiştir.¹³⁶ Onun önemli konularda Halife'yle fikir teatisinde bulunmasıyla ilgili birçok örnek bulunmaktadır.

Medâin'in Fethi'nden (16/637) sonra Medine'ye gönderilen beşte bir ganimet hissesi içerisinde İran hükümdarlarının kullandıkları kıymetli bir halı vardı. Ganimetler dağıtılırken halının nasıl taksim edileceği konusunda ileri gelen sahâbîlerle Hz. Ömer istişare etti. Hz. Ali haricinde herkes Halife'nin tasarrufuna bıraktılar. Hz. Ali ise halının parçalara ayrılarak taksim edilmesinin uygun olacağını söyledi. Hz. Ömer, Hz. Ali'nin görüşünü isabetli buldu ve halıyı parçalara ayırarak bölüştürdü.¹³⁷

Halife, Kudüs'ün Fethi'nden (16/637) sonra, -Hıristiyanlardan gelen talep üzerine- Kudüs'e gidip gitmemesi konusunda ashabla yaptığı istişarede Hz. Ali'nin "Halife'nin Kudüs'e gitmesi" yönündeki görüşüne itibar etmiştir.¹³⁸

Hz. Ali'nin teklifi üzerine 16 yılı Rebülevvelinde (Nisan 637) hicrî takvimin kullanılmaya başlanması kararlaştırılmış ve Muharrem ayı hicrî takvimin ilk ayı olarak kabul edilmiştir.¹³⁹

¹³¹ Kettânî, *et-Terâtibu'l-İdâriyye*, 2, 75.

¹³² İbn Keşir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7, 65; Mahmûd Şâkir, *Dört Halife*, 238; Fığlalı, "Ali", 2, 372.

¹³³ İbn Keşir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7, 65.

¹³⁴ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4, 39.

¹³⁵ İbnü't-Tiktaka, *el-Fahrî*, 79-81; Mahmûd Şâkir, *Dört Halife*, 238; Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, 2, 186; Günal, *Hz. Ali Dönemi ve İç Siyaset*, (İstanbul: 1998), 24.

¹³⁶ Şibli Numânî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdâresi*, 2, 384.

¹³⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 2, 143; Sarıçam, *Hz. Ömer*, 165.

¹³⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 2, 132; İbn Keşir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7, 65.

¹³⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 2, 149; Şibli Numânî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdâresi*, 2, 200; Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, 337; Ethem Ruhi Fığlalı, "Ali", 372; Günal, *Hz. Ali Dönemi ve İç Siyaset*, 25.

Tâûndan sonra Halife'nin Irak veya Suriye'ye gitme konusunda istişare ettiği kişilerden biri de Hz. Ali'ydi. O, Hz. Ömer'e Şam'a gitmesinin uygun olduğunu söylemişti.¹⁴⁰

Nihavend Savaşı (21/642) öncesi düşmanla ilgili bilgileri öğrenen Hz. Ömer, sahâbeyi mescide çağırdı ve onlara bizzat kendisinin Kûfe ve Basra arasında bir yere gideceğini ve kendisine iltihak edenlerle cepheye gitmek istediğini söyledi; sahâbenin konuya ilişkin fikirlerinin mahiyetini sordu. Hz. Ali: "Ey Mü'minlerin Emiri! Allah bize zafer va'detmiştir. Ve O va'dini gerçekleştirecektir. Sen tanelerin dizildiği bir ip gibisin. Taneler seninle bir arada durur. O ip koparsa taneler dağılıp gider; kolay kolay da bir araya gelemez. Sen buradan ayrılma. Kûfelilere ve Basralılara mektup gönder de onlar orduya takviye yapsınlar" dedi. Hz. Osman'ın Halife'nin görüşünü destekleyen ve Yemen ve Şam halkından takviye gönderilmesine dair teklifine de bir takım makul gerekçelerle itiraz etti. Hz. Ömer, Hz. Ali'nin görüşünü isabetli buldu ve onu uyguladı.¹⁴¹

Hz. Ömer döneminde gerçekleştirilen fetihler silsilesinde ciddi anlamda gelirler elde edilince Halife resmî kayıtların defterlerini tedvin etmek konusunu sahâbeyle istişare ettiği zaman (20/641),¹⁴² Hz. Ali: "Toplanan malların tamamen dağıtılmasını, hiçbir şey bırakılmamasını" teklif etti. Hz. Osman: "Herkeseye yetecek kadar mal var; alanla almayanın karışmasından korkuyorum," diyerek teklife itiraz etti. Neticede Velîd b. Hişâm'ın önerisiyle Dîvân Teşkilâtı kurmaya karar verdiler.¹⁴³

Irak fethedildiğinde (21/642) muhariplerin hemen hepsi fethedilen arazi-nin ordu arasında taksim edilmesini istiyordu. Hz. Ömer böyle bir durumda dış düşmanların taarruzlarına karşı koymak ve ülkede sulh ve sükûnun muhafazası için istikbaldeki orduların kurulması ve teçhizatlandırılması için lüzumlu parayı nereden temin edeceklerini düşünüyor ve fetih arazileri gazilere dağıtılırsa gelecek nesillere bir şeyin kalmayacağından endişe ediyor, dolayısıyla muhariplerin görüşlerine sıcak bakmıyordu. Konuyu müzakere etmek üzere Muhacirlerden ve Ensâr'ın iki kabilesi Evs ve Hazrec'ten beşer temsilcinin katıldığı umumî bir meclis toplandı. Müzakereler birkaç gün sürdü. Yapılan isti-

¹⁴⁰ Yiğit, "Osman", 33, 438; Apak, *İslâm Tarihi-2*, 98.

¹⁴¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 2, 181. Benzer rivayet için bkz. Halîfe b. Hayyât, *Târîhu Halîfe*, 104; Şibli Numanî, *Bütûn Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdâresi*, 1, 263.

¹⁴² Ebû Yûsuf, 57; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3, 296; Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 655-662; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 144; Kettânî, *et-Terâtibu'l-İdâriyye*, 1, 299.

¹⁴³ Ebû Yûsuf, 57; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3, 295; Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 655-662; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4, 209; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 143; Kettânî, *et-Terâtibu'l-İdâriyye*, 1, 299; Neccâr, *el-Hulefâu'r-Râşidîn*, 245, Kavakçı, *Hisbe Teşkilâtı*, 4; Şimşir, "Râşid Halifeler Döneminde İdare Sistemi ve Dîvân Teşkilatı", 275.

şarelerde Hz. Ali, Hz. Osman ve Talha, Hz. Ömer'i desteklediler. Neticede konu Halife'nin isteğine uygun şekilde kesin bir hükme bağlanmıştır.¹⁴⁴

Hz. Ömer, iase için ashaba ricada bulunmuş ve Hz. Ali'nin teklifi üzerine kendisi ve ailesi için vasat seviyede yiyecek ve giyecek verilmesi tasvip edilmiş, daha sonra senelik 5000 dirhem maaş tahsis edilmiştir.¹⁴⁵

Cezîre halkından Hıristiyanların reisleri Hz. Ömer'e cizye konusuyula ilgili bir sorunlarının çözümü için geldiler ve "bizden bir şeyler al; ama adını cizye koyma" dediler. Hz. Ömer onları dinleyince Hz. Ali'nin fikrini sordu. Hz. Ali: "Öyleyse, Sa'd bunlardan kat kat sadaka alsın", dedi. Hz. Ömer onun fikrini makul görmüş ve uygulamış; uygulamadan Cezîreliler de memnun olmuşlardır.¹⁴⁶

Horasan'ın tamamen fethedildiğine dair müjde Hz. Ömer'e ulaştınca o: "Horasan'la aramızda ateşten deniz olmasını ne kadar isterdim" demiş, Hz. Ali sebebini sorunca Halife "onların anlaşmalarını üç kez bozacaklarını ve sonuncuda helâk olacaklarını" söylemişti. Hz. Ali de, "Müslümanların başına böyle bir akıbet gelmesin de, onların başına böyle bir musibet gelirse gelsin" diyerek mukabelede bulunmuştur.¹⁴⁷

Hz. Ömer yaralanmadan bir gün önce Ebu Lü'lüe ile konuştuğunda Hz. Ali de yanlarındaydı. Hz. Ömer'in: "Bana da bir değirmen yap..." teklifine, Ebu Lü'lüe: "Sana bütün şehrin dilinden düşmeyecek bir değirmen yapacağım" dedi. Hz. Ömer, Hz. Ali'ye: "Bu sözle neyi kastetti?" diye sorduğunda Hz. Ali: "Bu açıkça bir tehdittir" cevabını verdi. Hz. Ömer de aynı kanaatte olduğunu söyledi.¹⁴⁸

İbn Sa'd (ö. 230/844) şu bilgileri nakletmektedir: Hz. Ali, Hz. Osman, Talha b. Ubeydullah, Abdurrahman b. Avf, Zübeyr b. Avvâm, Sa'd b. Ebu Vakkâs birlikteydiler. Abdurrahman, bunların içerisinde en cesaretlileri olduğu için ona Ömer'e gitmesini ve ondan "halka yumuşak muamele etmesini" söylemesini istediler. Abdurrahman denileni yaptı. Hz. Ömer, seni bura-ya gönderen Ali, Osman, Talha, Zübeyr ve Sa'd mı? dedi...¹⁴⁹

¹⁴⁴ Şiblî Numanî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdâresi*, 2, 62-63; Günal, *Hz. Ali Dönemi ve İç Siyaset*, 24.

* Cerîb: Hz. Ömer'den itibaren İslâm dünyasında kullanılan alan ve hacim ölçüsü birimidir. Alan ölçüsü olarak 1366,0416 metrekarelik bir alana; hacim ölçüsü olarak 132 litreye tekabül eder. Geniş bilgi için bkz.: Fayda, Mustafa Fayda, "Cerîb," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 1993), 402.

¹⁴⁵ Şiblî Numanî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdâresi*, 2, 137; Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2- Hz. Ömer*, 140; Günal, *Hz. Ali Dönemi ve İç Siyaset*, 24; Şimşir, "Râşid Halifeler Döneminde İdare Sistemi ve Divân Teşkilatı", 275.

¹⁴⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7, 88.

¹⁴⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7, 143.

¹⁴⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3, 347.

¹⁴⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3, 287-288.

Kanaatimizce bu rivayet izaha muhtaç bir rivayettir. Yukarıdaki satırlarda Halife'nin hem Hz. Osman'la hem Hz. Ali'yle ilişki düzeylerine yönelik verdiğimiz örnekler, bu rivayetin ana fikriyle çelişmektedir. Bu durumda söz konusu seçkin sahâbenin böyle bir teklifi Abdurrahman b. Avf kanalıyla Halife'ye iletmelerinin sebebi, onların cesaretsizlikleri, Hz. Ömer'den korkmaları değil, Abdurrahman'ın yaş olarak diğerlerinden büyük olmasıdır. Nitekim ileriye dönük oluşturulan Şûra içerisinde Şûra başkanlığına Abdurrahman'ın getirilmesinden de bu anlaşılmaktadır.

Hz. Ali, Kur'an ve hadis konusundaki derin ilminden dolayı hem Hz. Ebu Bekir'in hem de Ömer'in özellikle fikhî meselelerde fikrine müracaat ettikleri bir sahâbî idi. Çünkü o hükümleriyle şöhret bulmuştur. Öyle ki "Ebu Hasan'ın bile çözemeyeceği dava..." sözü darb-ı mesel hâline gelmiştir.¹⁵⁰ Bu sebeple, Hz. Ömer de selefi Hz. Ebu Bekir gibi Hz. Ali'ye fikhî konularda fetva sormuş; bir anlamda ona kadılık görevi vermiş¹⁵¹, Hz. Ali'yi Yemen'e kadı olarak göndermiştir.¹⁵²

Hz. Ali'nin bu dönemde kamu hizmetleri bağlamında yaptığı görevlerden biri de, zekât mallarının tasnifinin yapılması aşamasında sayılan malların kaydını tutmasıdır.¹⁵³

Hz. Ömer, kendisinden sonra halifeyi Şûra heyetinin seçmesini istedi. Onun önerdiği altı kişilik Şûra heyetinin üyelerinden biri de Hz. Ali idi.¹⁵⁴ Hz. Ömer yaralıyken Hz. Ali'yle görüşmüş ve ona: "Ey Ali, insanlar senin Hz. Peygamber'e akraba olmanı, onun damadı olmanı ve ilmî kapasiteni bilip takdir ederler. Şayet halife olursan Abdülmuttaliboğullarını / Hâşimoğullarını bu halka musallat etme. Allah'ın emir ve ikazlarına riayet et" diyerek tavsiyede bulunmuştur.¹⁵⁵

İbn Kuteybe'ye (ö. 276/889) atfedilen ancak ona ait olmayan müellifi meçhul *el-İmâme ve's-Siyâse* adlı eserde şu bilgileri görüyoruz: Hz. Ömer yaralıyken Hz. Ali içeriye girdi. Hz. Ömer ona: "Ey Ali! Bu (Ebu Lü'lüe) sizin ileri gelenlerinizden ve kendisinden hoşnut olduğunuz bir kimse miydi?" diye sordu. Hz.

¹⁵⁰ Fiğlalı, "Ali", 2, 372; Osman Keskiöğlü, *Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku*, (Ankara: 1980), 57.

¹⁵¹ Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdülber, *el-İstîab fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Bicavî, (Beyrut: 1992), 3, 1102-1104; Mahmûd Şâkir, *Târîhu'l-İslâm*, (b.y.y. Mektebetü'l-İslâmî: 1991), 3, 252-253.

¹⁵² Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, 330.

¹⁵³ Günal, *Hz. Ali Dönemi ve İç Siyaset*, 24.

¹⁵⁴ Ebû Muhammed Ahmed İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, (Mısır: 1992), 1, 328-330; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4, 227-228; Hatîb, *Ali b. Ebî Tâlib*, 180; Fiğlalı, "Ali", 2, 372; Günal, *Hz. Ali Dönemi ve İç Siyaset*, 25.

¹⁵⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3, 341-344; Müeellifi Meçhul, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 1, 29; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 2, 210.

Ali: “O, ne bizim ileri gelenlerimizdendir, ne de hoşnut olduğumuz bir kişidir. Muhakkak ki biz Allah’ın bizim ömrümüzden alıp sizin ömrünüze vermesini dileriz” dedi.¹⁵⁶

Görüldüğü gibi bu rivayette Hz. Ömer, kendisine yapılan saldırıda Hz. Ali’nin parmağı olduğunu ima etmektedir. Elde somut bir delil olmadığı hâlde, yanına ziyarete gelen diğer kişilere söylemediği bu sözleri Hz. Ömer’in Hz. Ali’ye söylemiş olmasını imkân dâhilinde göremiyoruz. Kaldı ki Hz. Ömer, Ebu Lü’lue kendisini tehdit ettikten sonra, Hz. Ali’yle birlikte kendisine söylenilen sözün kritiğini yapmıştı. Dolayısıyla Kur’ân ve sünnet yolunda yürüyen, adaletiyle maruf, Halifelik makamında bulunan bir kişinin bu şekilde şüpheli yaklaşımına dair verilen bu bilgilerin makul olmadığı kanaatindeyiz. Rivayetin son kısmı Hz. Ömer’e duyulan sevginin bir tezahürü olmalıdır. Aşağıdaki bilgilerin de bizim bu itirazımıza mesnet teşkil edebilecek bir anlam içerdiğini düşünüyoruz.

Hz. Ömer’in yarası tedavi edilirken Hz. Ali de onun evinin etrafında bulunuyordu. Hekimin Halife’nin kısa süre sonra öleceğini söylemesi üzerine evden bir feryat yükseldi. Hz. Ali hemen Halife’nin yanına geldi. Feryat eden Halife’nin eşi, Hz. Ali’nin kızı Ümmü Külsüm idi.¹⁵⁷ Bu rivayetten Hz. Ali’nin yaralı olan Halife’yi o zor zamanda yalnız bırakmadığı, yanında olduğu; hakeza kızı Ümmü Külsüm’ün de Hz. Ömer’i çok sevdiği anlaşılmaktadır.

Hicretin 23. yılı Zilhicce ayının bitimine 4 gün kala Çarşamba günü yaralanan ve hicretin 24. yılının Muharrem ayının ilk günü defnedilen Hz. Ömer, 10 yıl 5 ay 21 gün halifelik yaptı. Şûra başkanı Abdurrahman b. Avf, Hz. Ömer’in cenaze namazını kıldırmak isteyen Hz. Ali ve Hz. Osman’ı -Halife’nin vasiyeti gereği cenaze namazını Suheyb’in kıldıracağını söyleyerek- bu teşebbüslerinden engelledi.¹⁵⁸

Hz. Ali, Hz. Ömer vefat ettiği zaman onun teçhiz tekfin işlerine iştirak etmiş ve her platformda onu taltifkâr sözlerle yâd etmiştir.¹⁵⁹ Hz. Ömer kefenliyken Hz. Ali onun cenazesinin yanına geldi. Güzel sözler söyledikten sonra: “Allah yeryüzüne aramızdan şu kefenlenmiş olan zattan daha sevimsisini bırakmadı” dedi.¹⁶⁰

İbn Ebî Müleyke’nin İbn Abbâs’tan naklettiği bir rivayet, Hz. Ali’nin Hz. Ömer’le ilişkisi konusunda bize önemli ölçüde yol gösterecek bir mahiyet arz etmektedir. Rivayete göre Hz. Ömer vefat ettiği zaman sahâbe onun na’sının

¹⁵⁶ Müellifi Meçhul, *el-İmâme ve’s-Siyâse*, 1, 27.

¹⁵⁷ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, 3, 351-352.

¹⁵⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, 3, 365-367.

¹⁵⁹ İbn A’sem, *Kitâbü’l-Fütûh*, 1, 330.

¹⁶⁰ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, 3, 369-370.

bulunduğu yere gelmiş ve dualar etmiştir. Onların arasında bulunan İbn Abbâs'ın omzundan tutan ve Hz. Ömer'e rahmet okuyan Hz. Ali'nin ağzından şu cümleler dökülmüştür: "Arkanda, benim nazarımda onun ameli gibi bir amelle Allah'a kavuşmanın seninkinden daha makbul olduğu hiçbir kimseyi bırakmadın. Vallahi Allah'ın seni iki dostunla birlikte koyacağını biliyordum. Zira ben sık sık Allah Resulünden: "Ebu Bekir ve Ömer'le girdim, Ebu Bekir ve Ömer'le birlikte çıktım" sözlerini duyardım. Allah'ın seni onunla beraber kılacağını umuyorum."¹⁶¹

Görüldüğü gibi Hz. Ömer'le Hz. Ali'nin birbirleriyle ilişkileri tamamen karşılıklı sevgi ve saygı temeli üzerine bina edilmiştir. Hz. Ebu Bekir'in halife seçimi sonrasında Hz. Ali'nin "halife seçimi konusunda kendilerine danışılmadığını" söyleyerek Hz. Ömer'e sitemi olmuşsa da, bu kırgınlık dönemi uzun sürmemiştir.

Halifelîği döneminde Hz. Ömer, Hz. Ali'yle herhangi bir sorun yaşamamış, her an yanında olmuş, destek vermiştir. Hz. Ömer'in, "Ali olmasaydı Ömer helâk olurdu"¹⁶², ifadesi de Hz. Ali'ye verdiği değerin tescili mahiyetindedir. Hz. Ömer'in insanları kabul prensibinde Bedir ehli, halkın ilkleri; Hz. Ali de, Bedir ehlinin ilki olarak sıralanmıştır.¹⁶³

Halife bir gün sahâbe arasında Hz. Ali'yi göremeyince, nerede olduğunu sordu. Hz. Ali'nin kendisine ait arazisinde çalıştığını öğrenince, maiyetindekiyle Hz. Ali'nin yanına gitti. Hz. Ali'nin arazisinde bir saat kadar birlikte çalıştılar. Sonra Hz. Ömer abasını üzerinden çıkarıp yere serdi; Hz. Ali'ye oturmasını söyledi. Hz. Ali abanın üzerine oturdu ve uzun süre sohbet edip ayrıldılar.¹⁶⁴

Halife'nin bu yaklaşımlarına karşı Hz. Ali de aynı samimiyetle karşılık vermiştir. Gerek halifelîği döneminde, gerekse vefatından sonra Hz. Ömer'e olumsuz tavır takınmamıştır. Nitekim Hz. Ömer'e fikir sormaktan çekinip Hz. Ali'ye gelenlere Hz. Ali'nin verdiği: "Ömer işini bilendir, ona muhalefet etmeyi uygun görmüyorum" cevabı¹⁶⁵; Medine'ye ganimetleri teslim için gelen kişilerin dürüstlüğüne taltif eden Hz. Ömer'e söylediği: "Sen dürüstsün ki, yönetimin altındakiler de dürüsttüler"¹⁶⁶, "Allah adaleti Ömer'in diline ve kalbine yerleştirmiştir"¹⁶⁷ sözleri ve Mescitlerin aydınlatılmasına yönelik icraatını gö-

¹⁶¹ Müslim, "Fedâilu's-Sahâbe", 14.

¹⁶² İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, 194; Günal, *Hz. Ali Dönemi ve İç Siyaset*, 25.

¹⁶³ Kettânî, *et-Terâtibu'l-İdâriyye*, 1, 298.

¹⁶⁴ Kettânî, *et-Terâtibu'l-İdâriyye*, 2, 323-324.

¹⁶⁵ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 96.

¹⁶⁶ Sariçam, *Hz. Ömer*, 181.

¹⁶⁷ Sariçam, *Hz. Ömer*, 180.

rünce “Sen nasıl mescitlerimizi aydınlatmışsan, Allah da seni kabrinde nuruyla aydınlat” duası¹⁶⁸ Hz. Ömer’e verdiği değer in yansımalarıdır.

Hz. Ali, Hz. Ömer’in zühd, kanaat ve dindarâne yaşamını kendisine örnek edinmiştir.¹⁶⁹ Hz. Ali ile Hz. Osman arasında geçen bir sohbetten de Hz. Ali’nin Hz. Ömer hakkındaki düşüncelerini tespit edebiliriz. Bir gün Hz. Ali ve Hz. Osman gölgede otururlarken aralarında şu konuşma geçti. Hz. Ali, başıyla, o sırada güneşte duran Hz. Ömer’i işaret ederek: “Allah’ın Kitab’ında, “Kızlardan biri babacığım onu ücretle tut. Herhâlde ücretle tuttuklarının en hayırlısı, güçlü ve güvenilir olanı bu adam olacaktır, dedi”¹⁷⁰ buyruluyor ya; işte o da, güvenilen ve kuvvetli olan bir kişidir.”¹⁷¹

Hz. Ali’nin çocuklarına verdiği isimler arasında Ebu Bekir, Ömer, Osman isimleri de vardır.¹⁷² Bu isim tercihleri Hz. Ali’nin Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman’a bakış açısının, onlara verdiği değer in bir ifadesi olarak kabul edilebilir.

Hz. Ömer, hicrî 17. yılda Hz. Peygamber’in “Kıyamet günü benim sebep ve nesebimin dışında bütün sebep ve nesepler kesilir” hadisine binaen, Ehl-i Beyt’le akraba olmak istemiş, Hz. Ali’ye, kızı Ümmü Külsüm’le evlenmek istediğini söylemişti. Hz. Ali, yaşı küçük olduğu hâlde kızı Ümmü Külsüm’ün Hz. Ömer’le evliliğine onay vermiştir.¹⁷³

Hz. Ali’nin valilik gibi yüksek devlet memurluklarıyla ilişkileri, Hz. Ömer’in uygulamalarına benzer. Nitekim onun valilerine verdiği talimatlarda devamlı surette yönettikleri insanlara iyilikte bulunmaları, onlara karşı adil davranmaları ve bunu toplumun her ferdine uygulamaları tavsiye edilmiştir.¹⁷⁴ Hz. Ali’nin yönetim anlayışındaki bu benzerliğin, Hz. Ömer’le aralarındaki müspet ilişki düzeyiyle ilişkili olduğunu söyleyebiliriz.

SONUÇ

Hz. Ömer’in diğer halifelerle ilişkilerini konu alan çalışmamızdan şu neticeleri çıkarabiliriz:

Hz. Ömer, özellikle Hicret’ten itibaren kendisini Hz. Peygamber’e adanmış, O’nun terbiyesinde yetişmiş, zekâsını, istidadını, dehasını Hz. Peygamber’in rehberliğiyle bileylemiş bir şahsiyettir.

¹⁶⁸ (Tammavî’den aktaran) Günel, *Hz. Ali Dönemi ve İç Siyaset*, 25.

¹⁶⁹ Corci Zeydan, *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, çev. Nejdet Gök, (İstanbul: 2012), 2, 260-261.

¹⁷⁰ (el-Kasas 28:26)

¹⁷¹ Taberî, *Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, 4, 201.

¹⁷² İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, 3, 19-20; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, 2, 440; Fayda, “Ebu Bekr”, 10, 106.

¹⁷³ Taberî, *Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, 4, 69; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, 2, 157; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, 5, 300; 7, 367.

¹⁷⁴ Abdülhalık Bakır, *Hz. Ali Dönemi*, (Ankara: 1991), 258.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebu Bekir'in halife seçilmesinde Hz. Ömer'in önemli derecede tesiri olan Hz. Ömer, hilâfeti müddetince Hz. Ebu Bekir'e desteğini esirgememiştir. Bu bağlamda siyasî ve kazâî işlerde Halife'ye yardımcı olmuş, merkezden ayrıldığı zaman Halife'ye vekâlet etmiş, vezirlik, müşavirlik ve kadılık görevlerini icra etmiştir. Hz. Ömer, bazı konularda Halife'yle ihtilâfa düşmüş fakat bu farklı düşünce aralarında herhangi bir problem teşkil etmemiş, aksine fikir zenginliği şeklinde algılanmıştır.

Hz. Ömer'in halifeliliğine hiç itirazları olmayan ve ona ilk biat eden kişiler arasında Hz. Osman ve Hz. Ali yer almıştır. Onlar bir vezir gibi Halife'ye devamlı surette yardımcı olmuşlar, ona müşavirlik yapmışlar, Halife'nin başkentte olmadığı zamanlarda ona vekâlet etmişler, ayrıca Hz. Osman kâtiplik, Hz. Ali kadılık görevi yapmıştır.

Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir devrinde valilik, komutanlık gibi bir göreve getirilmemiş; kendisi de hilâfeti döneminde Hz. Osman ve Hz. Ali'ye valilik ve komutanlık gibi bir görev tevdi etmemiştir. Bu uygulama murakabe mekanizmasının sağlıklı şekilde işletilmesi amacına yöneliktir.

Hz. Ömer'in diğer halifelerle beşerî münasebetlerinde ilişkiler hiçbir zaman kin, nefret, kıskançlık boyutlarına varan bir düzeyde olmamıştır. Hz. Ebu Bekir'in halife seçilmesinde, Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e sitemi ve kırgınlığı uzun süreli olmamış, kendi rızasıyla Hz. Ebu Bekir'e biat etmiştir.

Genel anlamda Hz. Ömer, Hz. Peygamber dönemi de dâhil, vefatına kadar gerek beşerî münasebetler bağlamında, gerek siyasî açıdan halifelerin hiçbirleriyle sorun yaşamamış; Kur'ân ve sünnet kılavuzluğunda, İslâmiyet'in ikbali amacına yönelik olarak sevgi, saygı çerçevesinde ilişkilerini sürdürmüştür.

KAYNAKÇA

Abdülhâdî. Cemal Muhammed. – Vefa. Muhammed Rif'at. *İstihlâf-ü Ebî Bekr*. Kahire: 1989.

Ahmed Cevdet Paşa. (ö. 1392/1895), *Hatemü'l-Enbiya*. İstanbul: 1977.

Ahmed Cevdet Paşa. (ö. 1392/1895), *Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*. sad. Ali Arslan, İstanbul: 1980.

Ahmed b. Hanbel. Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed. (ö. 241/885), *el Müsned*. İstanbul: 1992.

Akarsu. Murat. *Hz. Osman ve Hilâfeti*. Ankara: 2001. (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayımlanmamış Doktora Tezi).

Akbulut. Ahmet. *Sahabe Devri Siyâsî Hâdiselerinin Kelâmî Problemlere Etkileri*. İstanbul: 1992.

Apak, Âdem, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi-2*, İstanbul: 2013.

Atar. Fahrettin. *İslâm Adliye Teşkilâtı*. (ortaya çıkışı ve işleyişi), Ankara: 1979.

- Aydın, Mustafa. *İlk Dönem İslâm Toplumu'nun Şekillenışı*. İstanbul: b.t.y.
- Azimli, Mehmet. *Dört Halifeyi Farklı Okumak -4- Hz. Ali*. Ankara: 2015.
- Azimli, Mehmet. *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2- Hz. Ömer*. Ankara: 2015
- Bakır, Abdülhalık. *Hz. Ali Dönemi*. Ankara: 1991.
- el-Belâzürî. Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ. (ö. 279/892), *Ensâbü'l-Eşrâf*. thk. Muhammed Hamidullah, Mısır: 1959.
- el-Belâzürî. Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ. (ö. 279/892), *Fütûhu'l-Büldân*. çev. Mustafa Fayda, Ankara: 1984.
- el-Buhârî. Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail. (ö. 256/870) *el-Câmiu's-Sahîh*. Kahire: 1958.
- el-Câbirî. Muhammed Âbid. *İslâm'da Siyasal Akıl*. çev. Vecdi Akyüz, İstanbul: 1997.
- Corci Zeydan. *İslâm Uygarıkları Tarihi*. çev. Nejdet Gök, İstanbul: 2012.
- Demircan, Adnan. *Ali – Muâviye Kavgası*. İstanbul: 1996.
- Ebu Dâvûd. Süleyman b. el-Eş'âs es-Sicistânî. (ö. 275/888), *es-Sünen*. Mısır: 1950.
- Ebu Yûsuf. Ya'kûb b. İbrâhîm. (ö. 182/798), *Kitâbu'l-Harac*. çev. Ali Özek, İstanbul: 1970.
- Fayda, Mustafa. "Cerîb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 7: 372, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 1993.
- Fayda, Mustafa. "Ebu Bekr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 14: 101-104, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 1994.
- Fayda, Mustafa. *Hulefâ-yi Râşidîn Devri*. İstanbul: 2014.
- Fayda, Mustafa. "Ömer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 34: 44-51, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 2007.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Ali". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 2: 375-378, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 1989.
- Günel, Mustafa. *Hz. Ali Dönemi ve İç Siyaset*. İstanbul: 1998.
- Güzel, Ahmet. "Dört Halife Dönemi'nde Halkla İlişkiler". *İstem Dergisi*. C. 3: 245-265, Konya: 2005.
- Güzel, Ahmet. *Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi'nde İdarî Yapı*. Konya: 2011.
- Halîfe b. Hayyât el-Asferî. (ö. 240/854), *Târîhu Halîfe b. Hayyât*. (Rivâyetü Bakıyy b. Hâlid), nşr. Süheyl Zekkâr, Beyrut: 1993.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Salih Tuğ, İstanbul: 1990.
- Hasan İbrahim Hasan. – Ali İbrahim Hasan. *en-Nüzûmü'l-İslâmiyye*. Kahire: 1970.
- el-Hatîb. Abdülkerim. *Ali b. ebî Tâlib*, Beyrut: 1975.
- Heykel, Muhammed Hüseyin. *Osmân b. Affân Beyne'l-Hilâfe ve'l-Mülk*. Kahire: 1968.
- el-Hindî. Alâuddîn Ali el-Muttakî b. Hüsameddîn. (ö. 974/1566), *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*. Beyrut: 1970.
- Hitti, K. Philip. *Siyâsi-Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul: 1989.

- İbn Abdülberr. Ebu Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed el-Kurtûbî. (ö. 463/1071), *el-İstîab fî Ma'rifeti'l-Ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Bicavî, Beyrut: 1992.
- İbn A'sem. Ebu Muhammed Ahmed el-Kûfî. (ö. 314/926) *Kitâbü'l-Fütûh*. Mısır: 1992.
- İbn Hacer. Ahmed b. Ali el-Askalânî. (ö. 852/1447), *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahabe*. Kahire: 1328.
- İbn Hacer. Ahmed b. Ali el-Askalânî (ö. 852/1447), *Fethu'l-Bâri*. thk. Muhibbuddin el-Hatîb - M. Fuad Abdülbaki, (by. ve bt. y.).
- İbn Haldûn. Ebu Zeyd Abdurrahman. (ö. 808/1405), *Mukaddime*. çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: 1988.
- İbn Hişâm. Ebu Muhammed Abdülmelik b. Hişâm. (ö. 213/828) *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. Mısır: 1936.
- İbn İshâk. Muhammed b. İshâk b. Yesar. (ö. 151/768), *Sîretü İbn İshâk*. thk. Muhammed Hamidullah, Konya: 1981.
- İbn Kesîr. Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Ömer el-Kureyşî. (ö. 774/1372) *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. Alî Şîrî, b.y.y: 1988.
- İbn Mâce. Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî. (ö. 275/888) *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, Mısır: 1954.
- İbn Sa'd. Muhammed. (ö. 230/844) *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. Beyrut: 1975.
- İbn Şebbe. Ebu Zeyd Ömer. (ö. 262/876), *Târîhu'l-Medineti'l-Münevverâ*. thk. A. Muhammed-Y. Sadedîn Beyan, Beyrut: 1996.
- İbnü'l-Arabî. Kâdı Ebu Bekir. (ö. 543/1148), *el-Avâsim mine'l-Kavâsim*. thk. Muhibbuddin el-Hatîb, Kahire: 1399.
- İbnü'l-Cevzî. Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. (ö. 508/1114), *Menâkab-u Emîri'l-Mü'minîn Ömer b. el-Hattâb*. thk. Zeyneb İbrahim Kârût, Beyrut: 1982.
- İbnü'l-Esîr. İzzüddîn Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed. (ö. 630/1232) *el-Kâmil fi't-Tarih*. thk. Alî Şîrî, Beyrut: 1989.
- İbnü't-Tiktaka. Muhammed b. Alî b. Tabâtabâ. (ö. 709/1309), *el-Fahrî fi'l-Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye*. Beyrut: 1966.
- el-Kâsânî. Alâuddin Ebu Bekir. *Bedâiu's-Senâî fi Tertibi'ş-Şerâî*. Kahire: 1328.
- Kavakçı. Yusuf Ziya. *Hisbe Teşkilâtı*. Ankara: 1975.
- Kazvinî. Seyyid Muhammed Kâzım. *Aliyyün mine'l-Mehdî ile'l-Lâhdî*. Beyrut: b.t.y.
- Keskioğlu. Osman. *Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku*. Ankara: 1980.
- el-Kettânî. Muhammed Abdülhay. (ö. 1333/1915), *et-Terâtibü'l-İdâriyye*. Çev. Ahmet Özel, İstanbul: 1990.
- Kılıç, Ünal. "Ebu Seleme el-Hallâl ve Abbasî Devleti'nin Kuruluşundaki Rolü". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 3, 509-534, Sivas: 1999.
- Komisyon. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*. Red. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul: 1989.
- Mahmûd Şâkir. *Dört Halife*. çev. Ferit Aydın, İstanbul: 1994.
- Mahmûd Şâkir. *Târîhu'l-İslâm*. b.y.y. Mektebetü'l-İslâmî: 1991.

- el-Mâverdî. Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed. (ö. 450/1058) *el-Ahkâmü's-Sultâniyye ve'l Vilâyâtü'd-Dîniyye*. çev. Ali Şafak, İstanbul: 1976.
- Muhıbb et-Taberî. Ebu Ca'fer Ahmed eş-Şüheyr. (ö. 649/1251), *er-Riyâdu'n-Nâdıra fi menâkıbi'l-Aşera*. Beyrut: 1984.
- Müellifi Meçhul. *el-İmâme ve's-Siyâse*. Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe'ye (ö. 276/889) atfedilen ancak ona ait olmayan müellifi meçhul eser, tlk. Taha Muhammed ez-Zeynî, Mısır: 1968.
- Müslim. Ebü'l-Huseyn Müslim b. Haccâc. (ö. 261/877), *Sahîhu Müslîm*. Mısır: 1955.
- en-Neccâr. Abdülvahhâb. *el-Hulefâu'r-Râşidîn*. b.y.y.: b.t.y.
- en-Neseî. Ebu Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb. (ö. 279/892), *es-Sünen*. Mısır: 1930.
- en-Nevevî. Muhyiddin. *Şerhu'n-Nevevî Alâ Sahîhi Müslîm*. Mısır: 1306.
- Önkâl. Ahmet. "Ebu Ubeyde b. el-Cerrâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 10, 249-250, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 1994.
- Önkâl. Ahmet. *Rasûlüllah'ın İslâm'a Da'vet Metodu*. Konya: 1983.
- er-Rayyis, M. Ziyâüddîn. *İslâm'da Siyâsî Düşünce Tarihi*. çev. Ahmet Sarıkaya, İstanbul: b.t.y.
- es-Sâbir. Abduh İbrâhîm. *Ebu Bekr Siddik*. Bağdat: b.t.y.
- Sarıçam. İbrahim. *Hz. Ömer*. Ankara: 2012.
- es-Süyûtî. Celâleddîn Abdurrahman b. ebî Bekr. (ö. 911/1505) *Târîhu'l-Hulefâ*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Kahire: 1964.
- eş-Şelebî. Ebu Zeyd. *Hulefâ-yi Râşidîn*. Beyrut: 1993.
- Şiblî Numânî. *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdâresi (el-Faruk)*. çev. Talip Yaşar Alp, İstanbul: 1975.
- Şimşir. Mehmet. *İlk Dönem İslâm Tarihinde Haberleşme Yöntemleri*. Konya: 2011.
- Şimşir. Mehmet. "Râşid Halifeler Döneminde İdare Sistemi ve Dîvân Teşkilatı". *İSTEM Dergisi*, yıl:3, Sayı: 6, Konya: 2005.
- et-Taberî. Muhammed b. Cerîr. (ö. 310/922), *Târîhu'l-Ümmem ve'l-Mülûk*. Beyrut: 2008.
- et-Tabersî. ebî Ali Fazl b. Hasen. (ö. 548/1153), *İ'lâmu'l-Verâ bi E'lâmi'l-Hüdâ*. Beyrut: 1979.
- et-Tirmîzî. Ebu İsa Muhammed b. İsâ. (ö. 279/892), *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, Mısır: 1937.
- el-Vâkıdî. Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer. (ö. 207/823), *KitâbüR-Ridde*. Beyrut: 1990.
- Vefa. Muhammed Rif'at. Bkz. Abdülhâdî, Cemal Muhammed.
- el-Ya'kûbî. Ahmed b. ebî Ya'kûb. (ö. 292/905) *Târîhu'l-Ya'kûbî*. Beyrut: b.t.y.
- Yiğit. İsmail. "Osman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 33: 438-443, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 2007.
- Yiğit. İsmail. "Türebe Seriyesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 41: 466-467, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 2012.
- Zorlu. Cem. *İslâm'da İlk İktidar Mücadelesi*. Konya: 2002.